

Τμήμα Οικονομικών
Επιστημών

**MSc law &
economics**

DEPARTMENT of ECONOMICS,
UNIVERSITY of MACEDONIA
and SCHOOL of LAW,
ARISTOTLE UNIVERSITY of THESSALONIKI

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Νομική Σχολή

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

Διπλωματική Εργασία

**ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ - Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η
ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ**

Του

ΜΕΪΝΤΑΝΗ ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΧΡΗΣΤΟΥ

Υποβλήθηκε ως απαιτούμενο για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος
Ειδίκευσης Δίκαιο και Οικονομικά

Μάρτιος 2024

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάδειξη της σημαντικότητας της εκπαίδευσης τόσο για την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία μίας χώρας, όσο και για την εργασιακή απόδοση και ευημερία του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά.

Αρχικά, γίνεται μία αναφορά στην γέννηση του ανθρώπινου κεφαλαίου ως έννοια, αλλά και στην προσοχή που δόθηκε διαχρονικά από τις επιχειρήσεις, προσβλέποντας μεγάλο όφελος, τόσο στο κομμάτι της υγιούς λειτουργίας τους, όσο και στο κομμάτι του κέρδους και της αποτελεσματικής διαχείρισης των πόρων τους.

Στη συνέχεια, δίνουμε έμφαση στην εισαγωγή μίας επιστήμης που δίνει νέα προσέγγιση όσον αφορά την αξιολόγηση της ποιότητας της εκπαίδευσης υπό την οπτική της οικονομίας, γνωστή και ως Οικονομική της Εκπαίδευσης. Χρησιμοποιώντας την ως εργαλείο, εμβαθύνουμε σε διάφορες πτυχές και συνιστώσες της οικονομίας ενός κράτους.

Ακολούθως, ερευνώνται και καταγράφονται η διαχρονική εξέλιξη του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συστήματος, οι διάφοροι νόμοι που εφαρμόστηκαν και απαξιώθηκαν, καθώς και η δομή που ισχύει σήμερα. Παράλληλα, διευκρινίζεται ο τρόπος με τον οποίο αυτό χρηματοδοτείται και επισημαίνεται η θέση και η στάση του Ελληνικού Δημοσίου συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με την βοήθεια δύο σπουδαίων θεωρητικών, των Coase και Pigou, κάνουμε μία σφαιρική και ουσιώδεις ανάλυση της επίδρασης των εξωτερικοτήτων στους κανόνες και την αποτελεσματικότητα της αγοράς, αλλά και της οικονομίας στο σύνολο.

Ολοκληρώνοντας, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο με τον οποίο η συναισθηματική νοημοσύνη επηρεάζει το εργασιακό περιβάλλον. Αναπτύσσονται θεωρίες και αναλύεται η εισβολή της στην προσοχή του κόσμου των επιχειρήσεων, καθώς ενισχύει σε μεγάλο βαθμό την αποτελεσματικότερη ηγεσία των στελεχών και βοηθάει στην υγιή συνύπαρξη και συνεργασία των υπαλλήλων.

Στο τελευταίο κομμάτι της εργασίας, δημιουργώντας μία δυνητικά θετική εξωτερικότητα, εξηγούμε πώς η εσωτερικότητά της μπορεί να προάγει και να αναδείξει την γέννηση μιας αποδοτικότερης, αποτελεσματικότερης και πιο λειτουργικής κοινωνίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Κεφάλαιο 1^ο : Εκπαίδευση και Οικονομία	1
1.1. Ιστορική Αναδρομή της Εκπαίδευσης ως Συνιστώσα μιας Αποδοτικότερης Οικονομίας	1
1.2. Ανθρώπινο Κεφάλαιο	2
1.3. Οικονομική Μεγέθυνση και Εκπαίδευση	7
Κεφάλαιο 2^ο : Οικονομική της Εκπαίδευσης	10
2.1. Εισαγωγή στην Οικονομική της Εκπαίδευσης	10
2.2. Η Εκπαίδευση ως Κατανάλωση και ως Επένδυση	12
2.3. Ανισότητες στις Μισθολογικές Απολαβές που αποδίδονται στην Εκπαίδευση	14
2.4. Παράγοντες που επηρεάζουν τη Σχέση Μισθού – Εκπαίδευσης	17
2.5. Εκπαίδευση και Απασχόληση	19
2.6. Εκπαίδευση και Μείωση της Φτώχειας	19
Κεφάλαιο 3^ο : Η Ιστορική Εξέλιξη του Εκπαιδευτικού Συστήματος στην Ελλάδα και το Ισχύον Σύστημα	21
Κεφάλαιο 4^ο : Δημόσιες Δαπάνες	27
Κεφάλαιο 5^ο : Εξωτερικότητες	29
5.1. Ανάπτυξη Θεωρίας Εξωτερικότητων	29
5.2. Η Θεωρία του Coase	32
5.3. Το Πρόβλημα του Κοινωνικού Κόστους	33
5.4. Η Θεωρία του Pigou	40

5.5. Coase εναντίον Pigou	43
Κεφάλαιο 6° : Συναισθηματική Νοημοσύνη	46
6.1. Η Σημαντικότητα της Συναισθηματικής Νοημοσύνης	46
6.2. Η Συμβολή της Συναισθηματικής Νοημοσύνης στο Σύγχρονο Ανταγωνιστικό Περιβάλλον	48
6.3. Συναισθηματική Νοημοσύνη και Ηγεσία	49
Κεφάλαιο 7° : Εξωτερικότητες στην Πράξη – Μελέτη Περίπτωσης	52
Βιβλιογραφικές Αναφορές	59

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Σχήμα 2.1. Οικονομική της Εκπαίδευσης (Εξωτερικός Κύκλος) ως μια Επαύξηση των Θεωρήσεων ενός Παιδαγωγού (Εσωτερικός Κύκλος)	11
Σχήμα 3.1. Η Δομή του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συστήματος	25

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Πίνακας 2.1. Απασχόληση ανά Εκπαιδευτική Βαθμίδα Ηλικίας 25-64 Ετών ως Ποσοστό του Αντίστοιχου Πληθυσμού 19
- Πίνακας 2.2. Αναλογία Φτωχού και μη Φτωχού Πληθυσμού Ηλικίας 16 Ετών και άνω στο Σύνολο του Πληθυσμού, κατά Επίπεδο Εκπαίδευσης 20
- Πίνακας 4.1. Κρατικές Δαπάνες για Εκπαίδευση (% Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος).28

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 2.1. Η Καμπύλη Μισθού – Εκπαίδευσης	15
Διάγραμμα 2.2. Η Απόφαση της Εκπαίδευσης	16
Διάγραμμα 5.1. Η Ισορροπία της Αγοράς χωρίς την Επίδραση Εξωτερικότητων	30
Διάγραμμα 7.1. Διαγραμματική Απεικόνιση της Κοινωνικά Βέλτιστης Ποσότητας χρησιμοποιώντας την Εκπαίδευση ως Αγαθό	57

Κεφάλαιο 1^ο : ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1.1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΩΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΑ ΜΙΑΣ ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΕΡΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η εκπαίδευση συνιστά έναν βασικό πυλώνα για κάθε κοινωνία, καθώς εκτελεί λειτουργίες που έχουν κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις. Είναι συνδεδεμένη με την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική με συνεχείς και έντονες αλληλεπιδράσεις. Ειδικότερα, στον τομέα της οικονομίας, υπάρχει μια στενή σχέση με συνεχείς προσαρμογές ανάμεσα στην εκπαίδευση και την οικονομία.

Οι Lewis A. (1955) και Denison E. (1966, p.202-260) ήταν δύο από τους πρώτους που ανέδειξαν τη σημασία της εκπαίδευσης στην οικονομία. Μελετώντας τους παραγωγικούς συντελεστές των επιχειρήσεων στη μεταπολεμική Αμερική, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η ποιότητα αυτών των συντελεστών και ιδιαίτερα του συντελεστή εργασίας - ο οποίος συνδέεται άμεσα με την εκπαίδευση - ήταν πιο σημαντική από την ποσότητά τους. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η εκπαίδευση έλαβε ιδιαίτερη προσοχή σε παγκόσμιο επίπεδο ως κινητήρια δύναμη για την οικονομική ανάπτυξη. Οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με το θέμα επικεντρώθηκαν στη σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου και στην αξιολόγηση της απόδοσης της εκπαίδευσης.

Στο έργο του «Ο Πλούτος των Εθνών» (1776), ο Adam Smith αναδεικνύει τη σημασία των δεξιοτήτων και των ικανοτήτων των ατόμων, οι οποίες είναι χρήσιμες για την κοινωνία. Με την εξειδίκευση σε αυτές τις δεξιότητες προκύπτει ο καταμερισμός της εργασίας στις επιχειρήσεις, ο οποίος οδηγεί σε αύξηση της παραγωγικότητας και στην οικονομική ανάπτυξη. Η εκπαίδευση και η εμπειρία αποτελούν τις διαδικασίες μέσω των οποίων αποκτούνται αυτές οι ειδικές ικανότητες. Συνεπώς, η εκπαίδευση αντιμετωπίζεται ως μια επένδυση με οικονομική απόδοση τόσο για το άτομο όσο και

για την κοινωνία. Αυτή η προσέγγιση αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη αναφορά στην έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου και της οικονομικής αξίας της εκπαίδευσης.

Ο Adam Smith προβάλλει την άποψη ότι η εκπαίδευση ενός εργαζόμενου για να αποκτήσει εξειδίκευση επιβαρύνει είτε τον ίδιο τον εργαζόμενο (μέσω διαφυγόντων κερδών από την εργασία του) είτε την επιχείρηση με οικονομικό κόστος. Αυτό το κόστος όμως ανταμείβεται με τον καιρό, καθώς ο εκπαιδευμένος εργάτης γίνεται πιο παραγωγικός από τους μη εκπαιδευμένους. Έτσι, οι δαπάνες για εκπαίδευση αντιμετωπίζονται ως πραγματική επένδυση που δημιουργεί ανθρώπινο κεφάλαιο. Αυτό το ανθρώπινο κεφάλαιο συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικότητας και της απόδοσης, επιτρέποντας στην επιχείρηση να ανταποκριθεί αποτελεσματικότερα στις απαιτήσεις της αγοράς.

Το θεωρητικό υπόβαθρο και τα υποδείγματα που ανέπτυξαν οι ακαδημαϊκοί των Πανεπιστημίων του Σικάγο και της Νέας Υόρκης για το ανθρώπινο κεφάλαιο (Becker, 1964; Mincer, 1958, p.281-302, 1974; Schultz, 1961, p.1-17) οδήγησαν σε πολλές προεκτάσεις και εμπλουτισμό των αρχικών ιδεών του Adam Smith, παρέχοντας μια πληθώρα υποθέσεων που μπορούν να ερευνηθούν. Έτσι, διαμορφώθηκαν δυναμικά πλαίσια που ενίσχυσαν και προεκτείνανε τις αρχικές έννοιες και υποθέσεις του Smith, προσφέροντας έτσι νέες κατευθύνσεις για την έρευνα στον τομέα αυτόν (Ψαχαρόπουλος, 1999).

1.2. ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το ανθρώπινο κεφάλαιο αντιπροσωπεύει το σύνολο των γνώσεων και δεξιοτήτων που κατέχει ένα άτομο. Αυτή η έννοια είναι πολυδιάστατη και χαρακτηρίζεται πρώτον από το γεγονός ότι είναι αναπόσπαστο από το ίδιο το άτομο. Δεύτερον, αποτελεί ένα είδος κεφαλαίου που απαιτεί επένδυση χρόνου και χρημάτων για να αποκτηθεί, με μακροπρόθεσμη απόδοση και δυνατότητα μελλοντικών κερδών και επιτευγμάτων. Υφίσταται απαξίωση με την πάροδο του χρόνου, με την αύξηση της ηλικίας ή την εξέλιξη της τεχνολογίας. Τέλος, δεν είναι εμπορεύσιμο, μεταβιβάσιμο ή

κληρονομήσιμο, αλλά αξιοποιείται κατά τη διάρκεια της ζωής κάθε ατόμου στον τομέα της εργασίας του (Schultz, 1961).

Η οικονομική σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου έγινε αντικείμενο σημαντικής έρευνας στις αρχές της δεκαετίας του '60. Αρχικά για τον λόγο ότι υπήρχαν ανεξήγητα φαινόμενα στην οικονομία, όπως για παράδειγμα ένα μεγάλο μέρος της οικονομικής μεγέθυνσης στις Ηνωμένες Πολιτείες ή οι γρήγοροι ρυθμοί ανάπτυξης της Ιαπωνίας και της Γερμανίας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και για τον λόγο ότι οι έρευνες έδειξαν ότι η εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να είναι καθοριστική για την αύξηση του ατομικού εισοδήματος (Becker, 1964; Denison, 1962; Mincer, 1958).

Στη σύγχρονη θεωρία οικονομικής μεγέθυνσης, ένα κύριο χαρακτηριστικό είναι η χρήση υποδειγμάτων ενδογενούς οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτά τα υποδείγματα υποδεικνύουν ότι σημαντικοί παράγοντες όπως οι αύξουσες αποδόσεις, η έρευνα, το ανθρώπινο κεφάλαιο και οι εξωτερικές οικονομίες παίζουν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη. Ένα από τα θεμελιώδη έργα σε αυτό το πλαίσιο είναι αυτό των Solow (1956) και Swan (1956)¹, όπου χρησιμοποιήθηκε η νεοκλασική συνάρτηση παραγωγής. Με την υπόθεση ενός σταθερού ρυθμού αποταμίευσης και δίνοντας ένα απλό υπόδειγμα γενικής ισορροπίας προβλέπεται εισοδηματική σύγκλιση, ενώ ταυτόχρονα υποδεικνύεται ότι χωρίς τεχνολογική πρόοδο, η οικονομική μεγέθυνση εν τέλει επιβραδύνεται.

Η θεωρία του Schultz (1961) προσέφερε μια εναλλακτική προσέγγιση σε σχέση με αυτήν των Solow-Swan, ενσωματώνοντας την εκπαίδευση ως μεταβλητή στο υπόδειγμά του, ξεχωριστά από το φυσικό κεφάλαιο. Με αυτόν τον τρόπο, έγινε σαφής διαχωρισμός μεταξύ του ανθρώπινου κεφαλαίου και του φυσικού. Η εξίσωση του υποδείγματος Schultz παρουσιάζεται ως εξής:

$$\Delta(Y) = \Delta(Km)rm + \Delta(Kh)rh + \Delta(L)w$$

¹ Το άρθρο του Robert Solow δημοσιεύτηκε το 1956 στο Quarterly Journal of Economics, το οικονομικό περιοδικό του πανεπιστημίου του Harvard. Την ίδια χρονιά δημοσιεύτηκε ένα παρεμφερές άρθρο του Trevor Swan στο επιστημονικό περιοδικό Economic Record. Για το λόγο αυτό, το νεοκλασικό υπόδειγμα αναφέρεται ως υπόδειγμα Solow-Swan.

Η σχέση αυτή περιγράφει την οικονομική μεγέθυνση $\Delta(Y)$ ως συνάρτηση της μέσης ετήσιας αύξησης του φυσικού κεφαλαίου επί της αποδοτικότητάς του (προεξοφλητικό επιτόκιο) $\Delta(Km)rm$, της μέσης ετήσιας αύξησης του ανθρωπίνου κεφαλαίου επί της αποδοτικότητας του ανθρωπίνου κεφαλαίου (κοινωνική αποδοτικότητα) $\Delta(Kh)rh$ και της μέσης ετήσιας αύξησης της εργασίας επί της αποδοτικότητας της εργασίας (αμοιβή – μισθός) $\Delta(L)w$.

Ο Denison (1962) ανέπτυξε μια διαφορετική συνάρτηση σε σχέση με την προηγούμενη για τη μέτρηση της συμβολής του ανθρωπίνου κεφαλαίου στην οικονομική μεγέθυνση. Η βασική εξίσωση του υποδείγματος που ανέπτυξε ο Denison έχει την ακόλουθη μορφή:

$$\Delta(Y) = \Delta(Km)rm + \Delta(L_1)w_1 + \Delta(L_2)w_2 + \Delta(L_3)w_3$$

Η παραπάνω σχέση περιγράφει την οικονομική μεγέθυνση $\Delta(Y)$ ως συνάρτηση της μέσης ετήσιας αύξησης του φυσικού κεφαλαίου επί της αποδοτικότητάς του (προεξοφλητικό επιτόκιο), καθώς και της μέσης ετήσιας αύξησης των κατηγοριών των εργαζομένων καθεμιάς από τις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης επί των αντίστοιχων μέσων μισθών τους.

Η δεκαετία του 1980 ήταν μια περίοδος έντονης τεχνολογικής πρόοδου και οικονομικής ανάπτυξης. Η εφαρμογή νέων τεχνολογιών στις διαδικασίες παραγωγής δημιούργησε ένα θετικό κλίμα στην αγορά, μειώνοντας τον προβληματισμό και την κριτική που είχε αναπτυχθεί κατά τη δεκαετία του 1970 σχετικά με την οικονομική αξία της εκπαίδευσης. Ταυτόχρονα, η τεχνολογική πρόοδος συνδέθηκε στενά με το ανθρώπινο κεφάλαιο. Βασιζόμενοι στη θεωρία της ενδογενούς μεγέθυνσης (Lucas, 1988, p.3-42; Romer, 1986, p.1002-1037; Scott, 1989), ερευνητές στήριξαν την άποψη ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο προωθεί τη διάχυση των γνώσεων που είναι απαραίτητες για την κατανόηση και την επεξεργασία νέων πληροφοριών, καθώς και για την επιτυχή εφαρμογή των νέων τεχνολογιών, πράγμα που οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη (Nelson & Phelps, 1966, p.69-75). Οι διαφορές στην ποιότητα του ανθρώπινου

κεφαλαίου μεταξύ των χωρών και των περιφερειών καταδεικνύουν σε μεγάλο βαθμό την επιρροή της στους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητάς τους (Huffman 1981, p.94-107). Έρευνες, έχουν δείξει ότι ένα υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συνδέεται θετικά με την ταχύτερη υιοθέτηση και διάχυση των τεχνολογικών αλλαγών (Feder, Just & Zilberman, 1985, p.255-298), την τεχνική και διανεμητική αποτελεσματικότητα της παραγωγής (Huffman, 1977, p.59-79) και την αποδοτική χρήση του κεφαλαίου και της εργασίας. Η συνεχής εκπαίδευση και κατάρτιση του εργατικού δυναμικού επιτρέπει την προσαρμογή στις μακροχρόνιες συνθήκες ισορροπίας και την ανταπόκριση σε βραχυπρόθεσμες ανακατατάξεις. Επιπλέον, το ανθρώπινο κεφάλαιο λειτουργεί συμπληρωματικά με τη χρήση νέων τεχνολογιών και εισροών στην παραγωγή, βοηθώντας στην αύξηση της παραγωγής και τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων.

Οι έρευνες κατέδειξαν ότι οικονομίες με υψηλό ποσοστό εκπαιδευμένου προσωπικού ήταν εκείνες που παρουσίασαν και τη σημαντικότερη τεχνολογική ανάπτυξη. Η εξειδίκευση των εργαζομένων συνέβαλλε στη διαμόρφωση υψηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης και ανταγωνιστικότητας (Blundell, 1999, p.1-23; Schultz, 1993, p.13-19).

Πρόσφατες ερευνητικές προσπάθειες έχουν αναπτύξει νέες μεθόδους ανάλυσης και επεξεργασίας μακροοικονομικών δεδομένων, βασιζόμενες σε αρχές της μικροοικονομικής επιστήμης (De La Fuente & Ciccone, 2002). Υπογραμμίζεται ότι η επένδυση και η αξιοποίηση του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει σημαντικά θετικές επιπτώσεις που εκτείνονται πέρα από το άτομο (Moretti, 2000, p.54-68; Rauch, 1993, p.843-867). Οι υποστηρικτές των θεωριών ενδογενούς ανάπτυξης προτείνουν την εκπαίδευση ως μέσο ενίσχυσης της απόδοσης όλων των συντελεστών παραγωγής, πράγμα που επιδρά ευεργετικά στην καινοτόμο δύναμη της οικονομίας. Οι νέες γνώσεις που προκύπτουν από την πρόοδο στην τεχνολογία, στις διαδικασίες παραγωγής και στα προϊόντα, προωθούν την οικονομική ανάπτυξη.

Ο Robert Lucas (1988) επισήμανε τη σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου στη συνολική παραγωγικότητα λόγω των εξωτερικών οικονομιών που δημιουργεί. Αυτή η ιδέα διαμορφώνει τα υποδείγματα ενδογενούς ανάπτυξης, όπου η γνώση έχει κεντρικό ρόλο. Γίνεται αντιληπτό ότι όταν υπάρχουν θετικές εξωτερικές επιδράσεις, απαιτείται κρατική παρέμβαση για τη βελτίωση της παροχής ανθρώπινου κεφαλαίου. Επομένως,

πρέπει να δαπανηθούν περισσότεροι πόροι για την εκπαίδευση από ότι διατίθεται να καταβάλλει ο ιδιωτικός τομέας, καθώς οι άνθρωποι δεν μπορούν να αντιληφθούν τις θετικές επιπτώσεις της συνολικής ανάπτυξης για να δικαιολογήσουν ένα αυξημένο κόστος. Επιπλέον, ο Lucas (1990, p.92-96) επισημαίνει ότι το φυσικό κεφάλαιο δεν κατευθύνεται προς τις φτωχές χώρες λόγω του χαμηλού συγκριτικού πλεονεκτήματός τους σε ανθρώπινο κεφάλαιο, μια παρατήρηση που επιβεβαιώνεται και από εμπειρικές διακρατικές αναλύσεις (Benhabib & Spiegel, 1994, p.143-173).

Σύμφωνα με τον Romer (1990, p.571-5102, 1993, p.543-573), η επένδυση στην εκπαίδευση αποτελεί προϋπόθεση για την προώθηση της καινοτομίας και της επιστημονικής προόδου, καθώς και για τη δημιουργία ανθρώπινου κεφαλαίου. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι οι οικονομίες που διαθέτουν μεγαλύτερο απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου εμφανίζουν ταχύτερους ρυθμούς ανάπτυξης.

Οι Becker & Murphy (1992, p.1137-1160) θεωρούν ότι το μελλοντικό ανθρώπινο κεφάλαιο καθορίζεται και δημιουργείται σε μεγάλο βαθμό από το υπάρχων.

Ο Choi (1993) υποστηρίζει ότι οι αποδόσεις των επενδύσεων σε εκπαίδευση αυξάνονται κατά την περίοδο ραγδαίας τεχνολογικής προόδου, εφόσον τα άτομα με εκπαίδευση εργάζονται σε θέσεις εργασίας όπου αυτή πιάνει τόπο, υπό την προϋπόθεση δηλαδή ότι δεν εργάζονται σε πόστα όπου άτομα με λιγότερη εκπαίδευση μπορούν να εκτελέσουν τις ίδιες εργασίες εξίσου καλά.

Ο McMahon (1997, p.449-531) εξετάζει την πιθανότητα μιας διαρκώς αυξανόμενης απόδοσης του φυσικού κεφαλαίου λόγω της αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία οφείλεται στην εξέλιξη της εκπαίδευσης. Επιπλέον, αποκαλύπτει ότι η ποιότητα της εκπαίδευσης αποτελεί σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης (Barro, 2001, p.12-17; Pritchett, 2006; Wößmann, 2003). Οι επιπτώσεις της εκπαίδευσης εκτείνονται και σε άλλους τομείς, προσφέροντας αξίες όπως η πολιτική σταθερότητα και η ανάπτυξη θεσμών. Όταν το θεσμικό πλαίσιο προάγει την κερδοσκοπική δραστηριότητα αντί της παραγωγικής, τα αποτελέσματα δεν είναι ευνοϊκά (Pritchett, 2006).

1.3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΜΕΓΕΘΥΝΣΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η οικονομική μεγέθυνση εξετάζει το εισόδημα και τις μεταβολές του, καθώς και τους παράγοντες που επηρεάζουν τις μεταβολές αυτές. Είναι σημαντικό όχι μόνο το απόλυτο επίπεδο της οικονομικής μεγέθυνσης, αλλά και ο ρυθμός της, ενώ η πραγματική της αξία ενδιαφέρει πολύ περισσότερο από την ονομαστική της. Μία οικονομία με υψηλό πληθωρισμό μπορεί να έχει υψηλές μεταβολές στο εισόδημα, αλλά αυτό δεν αντικατοπτρίζει απαραίτητα μια πραγματική οικονομική βελτίωση. Το εισόδημα και ο ρυθμός μεγέθυνσης θεωρούνται ενδεικτικά για τη συνολική παραγωγή της οικονομίας. Ο ρυθμός μεγέθυνσης του εισοδήματος δείχνει την ισχύ της οικονομίας σε σύγκριση με άλλες, αλλά το μεγάλο εισόδημα σε μια οικονομία δεν εγγυάται απαραίτητα υψηλό διαθέσιμο εισόδημα ανά κάτοικο. Έτσι, ο ρυθμός μεγέθυνσης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ αποτελεί συνήθως ασφαλέστερο δείκτη οικονομικής ανάπτυξης (Καλαϊτζιδάκης, 2008).

Η σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και οικονομικής μεγέθυνσης-ανάπτυξης είναι σημαντική. Σύμφωνα με τον Easterlin (1981, p.1-19), η εκπαίδευση προηγείται του εισοδήματος στη σειρά αιτίας-αποτελέσματος, καθώς η αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου αποτελεί προαπαιτούμενο για την αύξηση του εισοδήματος. Παράλληλα, οι Azariadis & Drazen (1990, p.501-526) υποστηρίζουν ότι μια χώρα πρέπει να φτάσει ένα ορισμένο επίπεδο στην ανάπτυξη του εκπαιδευτικού συστήματος πριν επέλθει η έναρξη της οικονομικής της ανάπτυξης.

Η εκπαίδευση δεν αποτελεί μόνο ένα μέσο για την κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη του ατόμου, αλλά θεωρείται επίσης το μέσο μέσω του οποίου αποκτώνται γνώσεις και δεξιότητες που μπορούν να εφαρμοστούν στην παραγωγή, με στόχο την επίτευξη οικονομικού οφέλους.

Τα άτομα τείνουν να επενδύουν σε κεφάλαιο προσδοκώντας την αντίστοιχη μελλοντική του απόδοση. Σε αντίθεση με το φυσικό κεφάλαιο, όπου η απόδοση μπορεί να μετρηθεί με το οριακό προϊόν του, η μέτρηση της απόδοσης του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι πιο ασαφής. Αυτό οφείλεται στο ότι δεν υπάρχουν μετρήσιμες

μονάδες για να αξιολογηθεί η απόδοσή του. Κατά συνέπεια, η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο γίνεται με βάση την αναμενόμενη μελλοντική οικονομική ανταμοιβή των ατόμων, κάτι που αποτελεί κίνητρο για την ατομική συσσώρευση αυτού του είδους κεφαλαίου (Καλαϊτζιδάκης & Καλυβίτης, 2008).

Η θεωρία του Ανθρώπινου Κεφαλαίου εστιάζει στον ρόλο της εκπαίδευσης ως κύριου στοιχείου του, καθώς επηρεάζει την παραγωγική ικανότητα του ατόμου και, κατά συνέπεια, τις αποδοχές του στην αγορά εργασίας. Η κλασική εξίσωση αποδοχών του Mincer (1974) αποτελεί ένα διαδεδομένο μοντέλο που συσχετίζει την εκπαίδευση και την εργασιακή εμπειρία με το λογάριθμο των αποδοχών του ατόμου. Αυτή η εξίσωση χρησιμοποιείται ευρέως σε μελέτες για να αναλύσει τις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης και αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο στον υπολογισμό των οικονομικών οφελών που προκύπτουν από την επένδυση στην εκπαίδευση.

$$\ln Y = \alpha_1 + \alpha_2 EKΠ + \alpha_3 T + \alpha_4 T^2$$

Όπου:

$\ln Y$ = Λογάριθμος εισοδήματος

$EKΠ$ = Εκπαίδευση (έτη σπουδών)

T = Επαγγελματική εμπειρία

T_2 = Επαγγελματική εμπειρία στο τετράγωνο

Στην Ελλάδα, συνήθως το επιπλέον έτος εκπαίδευσης έχει υψηλότερη απόδοση για τις γυναίκες. Το ίδιο ισχύει και για την απόδοση που προκύπτει από την ολοκλήρωση ενός επιπέδου εκπαίδευσης, η οποία αυξάνεται ανάλογα με το επίπεδο² αυτό.

² Ιωάννης Χολέζας, 2005, Διδακτορική Διατριβή: Ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Οι περισσότερες εμπειρικές μελέτες υποδεικνύουν ότι η ιδιωτική απόδοση της εκπαίδευσης κυμαίνεται από 5% έως 15% (βλ. Temple, 2000, p.181-205).

Κεφάλαιο 2^ο : ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ο Blaug (1970) έχει την άποψη ότι η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου επιφέρει τη δημιουργία ενός ξεχωριστού κλάδου στην Οικονομική Επιστήμη, γνωστού ως Οικονομική της Εκπαίδευσης (Economics of Education). Αυτή η θεωρία αποτελεί τον πυλώνα αυτού του κλάδου και εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι οικονομολόγοι εστιάζουν σε θέματα που αντιμετωπίζονται και από την παιδαγωγική επιστήμη (Λιαργκόβας, 2010). Έτσι, ο οικονομολόγος της Εκπαίδευσης επεκτείνει την κατανόησή μας σε θέματα που προηγουμένως θα αναλαμβάνονταν αποκλειστικά από παιδαγωγούς (Ψαχαρόπουλος, 1999).

Σχήμα 2.1

Οικονομική της Εκπαίδευσης (Εξωτερικός Κύκλος) ως μια Επαύξηση των
Θεωρήσεων ενός Παιδαγωγού (Εσωτερικός Κύκλος)

Πηγή: Ψαχαρόπουλος Γιώργος (1999)

Από το παραπάνω σχήμα είναι εύκολο να αντιληφθεί κανείς ότι τα οικονομικά της εκπαίδευσης, τα οποία αντιπροσωπεύονται από τον εξωτερικό κύκλο, διευρύνουν και συμπληρώνουν - προσδίδοντας και την οικονομική προσέγγιση - την ανάλυση των παραδοσιακών θεμάτων συγκριτικά με την προσέγγιση των παιδαγωγών, η οποία αντιπροσωπεύεται από τον εσωτερικό κύκλο.

Η Οικονομική της Εκπαίδευσης έχει πράγματι επηρεάσει σημαντικά την Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης και τη διαμόρφωση της Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Μέσω της ανάλυσής της για το κόστος και τα οφέλη της εκπαίδευσης, παρέχει στερεά εργαλεία για τη λήψη αποφάσεων και την καθοδήγηση της πολιτικής στον τομέα της εκπαίδευσης. Επιπλέον, η Οικονομική της Εκπαίδευσης διερευνά τον ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου σε διάφορους τομείς, όπως η οικονομική μεγέθυνση, η

αντιμετώπιση της ανεργίας και άλλων κοινωνικών προκλήσεων. Εξετάζει επίσης ζητήματα όπως η διανομή εισοδήματος, η ισότητα των ευκαιριών και οι κοινωνικές ανισότητες, προσφέροντας έτσι πολύτιμες εισηγήσεις για τη σχεδίαση πολιτικών που θα προάγουν την κοινωνική δικαιοσύνη και την ισότητα στην πρόσβαση στην εκπαίδευση και τα αντίστοιχα οφέλη της (Galor & Tsiddon, 1997, p.93-124). Τέλος, έχει διατυπωθεί ότι ερευνά την καταναλωτική, αποταμιευτική και επενδυτική συμπεριφορά των ανθρώπων, χρησιμοποιώντας την συσχέτιση της εκπαίδευσης με το ανθρώπινο κεφάλαιο ως εργαλεία (Bernheim, 1993, p.73-110; Solmon, 1975, p.253-294; Wolfe, 2000).

2.2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΩΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΩΣ ΕΠΕΝΔΥΣΗ

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου πράγματι θεωρεί την εκπαίδευση τόσο ως κατανάλωση όσο και ως επένδυση (Schultz, 1961). Ως κατανάλωση, η εκπαίδευση παρέχει άμεσα οφέλη στο άτομο στη μορφή γνώσεων, λήψης αποφάσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην εργασία ή στην προσωπική ζωή (Welch, 1975, p.63-73). Ως επένδυση, η εκπαίδευση προσφέρει μελλοντικά οφέλη στο άτομο και την κοινωνία συνολικά, όπως μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης και αυξημένα εισοδήματα, ενώ επηρεάζει τις δημόσιες δαπάνες και τις πολιτικές για τη δημιουργία υψηλά εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού που μπορεί να συμβάλει στην οικονομική μεγέθυνση και τη βελτίωση των επιπέδων διαβίωσης (Λιαργκόβας, 2010). Η εκπαίδευση, ως επένδυση, αντιμετωπίζεται ως κεντρικός παράγοντας για την ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου και την προαγωγή της οικονομικής ευημερίας.

Η εκπαίδευση μπορεί να θεωρηθεί ως διαρκές καταναλωτικό αγαθό λόγω του ότι η γνώση και οι δεξιότητες που αποκτά ένα άτομο μέσω αυτής δεν χάνονται στον χρόνο, αλλά μπορούν να αναβαθμιστούν και να εμπλουτιστούν περαιτέρω. Επίσης, η εκπαίδευση συμβάλλει στη διαμόρφωση κριτικής σκέψης και στην ανάπτυξη

πνευματικών, συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που μπορούν να είναι επωφελείς για την προσωπική ανάπτυξη και την επαγγελματική πρόοδο (Σαΐτη, 2000).

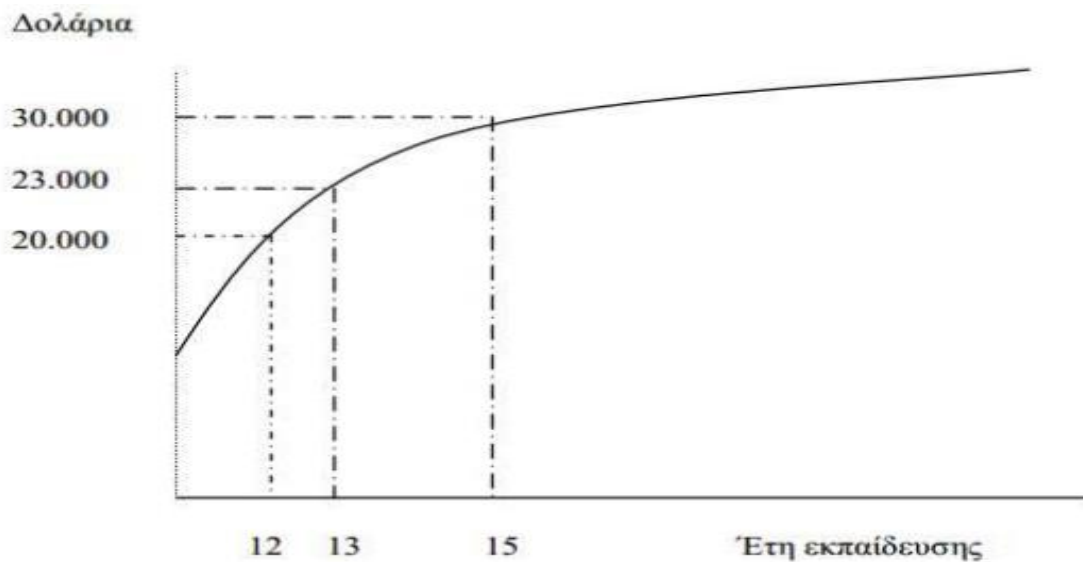
Όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένων των προσχολικών και των βαθμίδων της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, αποτελούν επενδύσεις στο μέλλον, καθώς στηρίζουν την περαιτέρω ανάπτυξη των εκπαιδευτικών δεξιοτήτων. Πολλές έρευνες συμφωνούν σε αυτό το σημείο. Ωστόσο, ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στις επενδύσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στις εκπαιδευτικές προσπάθειες που συνδέονται με τον εργασιακό τομέα, καθώς οι ανταμοιβές αυτών των επενδύσεων αντικατοπτρίζονται άμεσα τόσο στο επίπεδο διαβίωσης του ατόμου όσο και σε κοινωνικό επίπεδο (OECD, 2003).

Σε μικροοικονομικό επίπεδο, συνήθως υποθέτουμε ότι οι μισθοί αντιστοιχούν στις οριακές παραγωγικότητες των εργαζομένων. Αυτή η προσέγγιση επικεντρώνεται στην αξιολόγηση της αποδοτικότητας της απόφασης του ατόμου να επενδύσει σε περαιτέρω εκπαίδευση συγκριτικά με άλλες εναλλακτικές επενδυτικές αποφάσεις. Από την άλλη πλευρά, σε μακροοικονομικό επίπεδο, θεωρούμε ότι η εκπαίδευση συμβάλλει θετικά στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Και στις δύο προσεγγίσεις, το κύριο ενδιαφέρον είναι η αξιολόγηση της συμβολής της εκπαίδευσης στην παραγωγικότητα και, ως εκ τούτου, η εκτίμηση της απόδοσης των επενδύσεων που έχουν γίνει σε αυτό τον τομέα (De la Fuente & Ciccone, 2002).

2.3. ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΣΤΙΣ ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΠΟΛΑΒΕΣ ΠΟΥ ΑΠΟΔΙΔΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Περίπου το 1/4 της συνολικής μισθολογικής ανισότητας μπορεί να αποδοθεί στην εκπαίδευση, σύμφωνα με μελέτες όπως αυτές των Galor & Moav (2000, p.469-497) και Goldin & Katz (2007, p.135-168), καθώς και του Μητράκου (2004). Οι περισσότεροι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι όσο υψηλότερο το επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο πιο εύκολα μπορεί ο εργαζόμενος να αλλάξει τη θέση του στην εισοδηματική κατανομή.

Η καμπύλη μισθού-εκπαίδευσης απεικονίζει το επίπεδο μισθού που οι εργοδότες είναι πρόθυμοι να προσφέρουν για έναν εργαζόμενο σε σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσής του. Η καμπύλη έχει θετική κλίση, καθώς οι εργαζόμενοι με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης κερδίζουν συνήθως περισσότερα χρήματα. Αυτό ενθαρρύνει τους εργαζόμενους να αποκτήσουν περισσότερη εκπαίδευση. Η κλίση της καμπύλης δείχνει επίσης πόσο θα αυξηθούν οι απολαβές για κάθε επιπλέον έτος εκπαίδευσης, ενώ η κλίση της καμπύλης είναι κοίλη, υποδηλώνοντας ότι οι απολαβές μειώνονται για κάθε επιπλέον έτος εκπαίδευσης. Η εν λόγω καμπύλη απεικονίζεται στο Σχήμα 2.1.

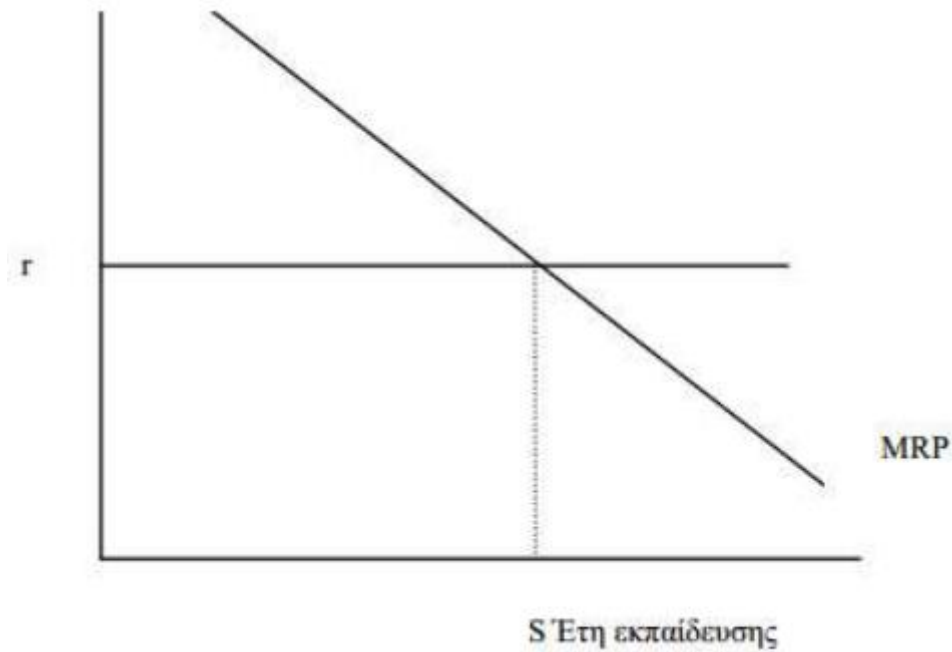

Πηγή: Μπόρζας Τζ. (2003)

Διάγραμμα 2.1

Η καμπύλη μισθού – εκπαίδευσης

Αυτό το διάγραμμα αναπαριστά τον ρυθμό αύξησης των κερδών για κάθε επιπλέον έτος εκπαίδευσης, γνωστός και ως ρυθμός απόδοσης της εκπαίδευσης (Μπόρζας, 2003). Η ποσοστιαία αλλαγή στα κέρδη από την προσθήκη ενός επιπλέον έτους εκπαίδευσης είναι αυτό που καθορίζει πότε κάποιος πρέπει να σταματήσει τις σπουδές του προκειμένου να μεγιστοποιήσει την αξία των απολαβών του. Πώς μπορεί να εντοπιστεί όμως το εν λόγω σημείο;

Πηγή: Μπόρζας Τζ. (2003)

Διάγραμμα 2.2

Η απόφαση της εκπαίδευσης

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό προέρχεται από την γνωστή ξενόγλωσση ορολογία “end rule”, στόχος της οποίας είναι η μεγιστοποίηση των κερδών παράγοντας σε ένα επίπεδο όπου το οριακό κόστος ισούται με τα οριακά έσοδα. Το σημείο τομής του οριακού λόγου της απόδοσης της εκπαίδευσης MRP με το προεξοφλητικό επιτόκιο r ορίζει το ιδανικό επίπεδο εκπαίδευσης για έναν εργαζόμενο. Αυτό το επίπεδο εκπαίδευσης θα είναι το ιδανικό για το άτομο, καθώς θα μεγιστοποιεί την αξία των απολαβών του. Συγκεκριμένα, στο σημείο τομής, ο οριακός λόγος της απόδοσης της εκπαίδευσης θα είναι ίσος με το προεξοφλητικό επιτόκιο r . Αυτό σημαίνει ότι η προσθήκη ενός επιπλέον έτους εκπαίδευσης δεν θα φέρει πλέον οφέλη στον εργαζόμενο, καθώς οι απολαβές που αποκτώνται δεν θα αντιστοιχούν σε αναλογική αύξηση των κερδών (Μπόρζας, 2003).

2.4. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΕΠΗΡΕΑΖΟΥΝ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΜΙΣΘΟΥ-ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Από τη μια πλευρά, οι εργοδότες, που αποτελούν τη ζήτηση στην αγορά εργασίας, είναι πρόθυμοι να πληρώσουν υψηλότερους μισθούς για εργαζόμενους με υψηλότερη εκπαίδευση. Αυτό συμβαίνει επειδή προβλέπουν ότι αυτοί οι εργαζόμενοι θα έχουν αυξημένη παραγωγικότητα και αποτελεσματικότητα. Από την άλλη πλευρά, οι εργαζόμενοι, που αποτελούν την προσφορά στην αγορά εργασίας, επιδιώκουν υψηλότερους μισθούς για να ανταμείψουν την επένδυση που έκαναν για την εκπαίδευσή τους. Επομένως, οι μισθοί αντανακλούν έναν συνδυασμό αλλαγών στην προσφορά και στη ζήτηση εργασίας, που εξηγεί τη δυναμική στις μισθολογικές τάσεις στην αγορά εργασίας.

Η συμβολή της εκπαίδευσης στον μισθό στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας, φτάνει σε προσαύξηση κατά 18% στο βασικό μισθό για απόφοιτους Ανώτατης Εκπαίδευσης (Α.Ε.Ι.) και κατά 13% για απόφοιτους Ανώτερης Τεχνικής Εκπαίδευσης (Α.Τ.Ε.Ι.).

Η ταχεία τεχνολογική πρόοδος, ειδικά μετά το 1980, θεωρείται ένας σημαντικός παράγοντας που επηρέασε την αγορά εργασίας. Αυτή η πρόοδος αύξησε τη ζήτηση για εξειδικευμένους εργαζομένους. Εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς αριθμού εκπαιδευμένων εργαζομένων, η απασχόληση των πιο εξειδικευμένων αυξήθηκε σημαντικά, καθιστώντας τη διαφορά στους μισθούς μεταξύ αυτών και των ανειδίκευτων ακόμη μεγαλύτερη (Galor & Moav, 2000; Goldin & Katz, 2007).

Η πρόοδος στον τομέα της τεχνολογίας, όπως για παράδειγμα η χρήση νέων προγραμματιστικών εφαρμογών και τηλεπικοινωνιακών συστημάτων, δεν καθορίζει κατά τον ίδιο βαθμό όλες τις εργασιακές θέσεις. Η επίδρασή της εξαρτάται από το αντικείμενο του επαγγέλματος και τα καθήκοντα που ο κάθε εργαζόμενος αναλαμβάνει (Autor et al., 2003, p.1279-1333). Η χρήση νέων τεχνολογιών και ειδικότερα η χρήση

υπολογιστών αυξάνει τη ζήτηση για εξειδικευμένους εργαζόμενους, περιορίζοντας ταυτόχρονα τη ζήτηση για εργαζόμενους με μέση εκπαίδευση σε θέσεις όπως αυτές της γραμματειακής υποστήριξης. Ωστόσο, δεν επηρεάζει τη ζήτηση σε ορισμένες άλλες θέσεις εργασίας, όπως για παράδειγμα σε θέσεις καθαριότητας.

Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται η άποψη ότι οι υψηλότερα εκπαιδευμένοι εργαζόμενοι τείνουν να επιδεικνύουν υψηλότερα επίπεδα προσαρμογής στις διάφορες αλλαγές του εργασιακού περιβάλλοντος που εμφανίζονται. Αυτό, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, φαίνεται να είναι πιο σημαντικό από την απλή απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων που αποκτήθηκαν κατά τα προηγούμενα έτη εκπαίδευσης (Acemoglu, 1998, p.1055-1089; Brauer & Hickok, 1995, p.61-75).

Χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης, όπως ο αριθμός των μαθητών ανά τάξη, το σχολικό και οικογενειακό περιβάλλον (Dustmann et al., 2002, p.F99-F120), φαίνεται να επηρεάζουν έμμεσα τις μισθολογικές απολαβές, καθώς επί της ουσίας ο ρόλος τους είναι καθοριστικός όσον αφορά την απόφαση του εκάστοτε μαθητή να επιλέξει να επενδύσει παραπάνω στην εκπαίδευσή του (Altonji και Dunn, 1995, p.692-704; Bradbury, 2002, p.19-46; Brunello et al., 2007, p.516-539; Dustmann et al., 2002).

Η ετερογένεια στις αποδόσεις της εκπαίδευσης μπορεί να οφείλεται και σε γεωγραφικούς παράγοντες. Αυτό σημαίνει ότι μπορεί να υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα απόδοσης της εκπαίδευσης μεταξύ διαφόρων περιοχών, ανάλογα με την προσφορά και ζήτηση στην τοπική αγορά εργασίας και την ποιότητα της εκπαίδευσης (Blanchflower et al., 1990, p.143-170; Wheeler, 2005, p.329-353). Για παράδειγμα, μια μελέτη στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1990 έδειξε ότι η απόδοση της εκπαίδευσης στο Χιούστον ήταν 0,54%, ενώ στο Σιάτλ ήταν 0,33%. Συνήθως, η απόδοση της εκπαίδευσης φαίνεται να είναι υψηλότερη σε περιοχές με χαμηλό κόστος ζωής και χαμηλότερη σε ακριβές περιοχές (Black et al., 2009, p.21-47). Τέλος, η τοπική ανεργία φαίνεται να επηρεάζει την απόδοση της εκπαίδευσης με αρνητικό τρόπο, καθώς η μετακίνηση σε περιοχές με χαμηλότερα επίπεδα ανεργίας μπορεί να αυξήσει την απόδοση της εκπαίδευσης (Ammermuller et al., 2006).

2.5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Η απασχόληση φαίνεται να αυξάνεται όσο ανεβαίνει η εκπαιδευτική βαθμίδα. Στην Ελλάδα, το ποσοστό απασχόλησης είναι κατά μέσο όρο 58% για τους αποφοίτους της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 70% για τους αποφοίτους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και 82% για τους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα ποσοστά αυτά στην Ελλάδα είναι παρόμοια με το μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 19 (Education at a glance, OECD indicators, 2007).

Πίνακας 2.1

Απασχόληση ανά εκπαιδευτική βαθμίδα ηλικίας 25-64 ετών ως ποσοστό του αντίστοιχου πληθυσμού

Ποσοστό % Αποφοίτων που απασχολούνται	Ελλάδα	ΟΟΣΑ	Ε.Ε. 19
Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης	58	56	53
Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	70	75	74
Τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	82	84	84

Πηγή: OECD indicators (2007)

2.6. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

Τα στοιχεία από την έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών του 2007, σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ., αναδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο της εκπαίδευσης στη μείωση της φτώχειας.

Πίνακας 2.2

Αναλογία φτωχού και μη φτωχού πληθυσμού ηλικίας 16 ετών και άνω στο σύνολο του πληθυσμού, κατά επίπεδο εκπαίδευσης

Επίπεδο εκπαίδευσης	Πληθυσμός	
	Φτωχός	Μη Φτωχός
Δεν έχει τελειώσει το Δημοτικό ή δεν πήγε σχολείο	40	60
Δημοτικό	27	73
Γυμνάσιο	26	74
Λύκειο	16	84
Μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση (ΙΕΚ, Ανώτερες σχολές κλπ)	14	86
ΤΕΙ, ΑΕΙ, Μεταπτυχιακό	8	92
Διδακτορικό	5	95
Σύνολο	20	80

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2009)

Συγκεκριμένα, το 66,9% των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας είχαν λάβει μόνο υποχρεωτική εκπαίδευση, ενώ μόνο το 44,4% των μη φτωχών είχαν παρόμοια εκπαίδευση. Επιπλέον, το 40% των ατόμων που δεν είχαν καθόλου εκπαίδευση ή δεν είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική βρίσκονταν κάτω από το όριο της φτώχειας, σε αντίθεση με το ποσοστό των αποφοίτων ανώτατης σχολής που ανέρχεται μόλις στο 8%.

Κεφάλαιο 3^ο : Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Οι Έλληνες διέσωσαν τη γλώσσα τους και τον πολιτισμό τους μέσω μιας μεγάλης ζήτησης για εκπαίδευση (Nassiakou, 1981, p.63-69). Από την επανάσταση του 1821 και μετά, η βασική εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και η δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια δωρεάν. Βασικό εκπαιδευτικό πρόβλημα αποτέλεσε το θέμα της γλώσσας (δημοτική ή καθαρεύουσα) (Papanoutsos, 1978, p.46-50), μετά την επίλυση του οποίου, το βασικότερο εκπαιδευτικό πρόβλημα, φαίνεται να άπτεται περισσότερο των οικονομικών της εκπαίδευσης (Psacharopoulos, 1993, p.293-298, 1995, p.169-178).

Τη δεκαετία του '60 επικράτησε η άποψη ότι και το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα έπρεπε να προσαρμοστεί στις οικονομικές ανάγκες (Πεσμαζόγλου, 1987) και έγιναν μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στο εκπαιδευτικό σύστημα. Το 1957 ιδρύθηκε η Επιτροπή για την Παιδεία με στόχο την παρουσίαση πολιτικών προτάσεων για την αντιμετώπιση εκπαιδευτικών ζητημάτων, όπως αναφέρουν οι Δημαράς (1990) και Μπουζάκης (1995). Επιπλέον, ιδρύθηκε το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (Κ.Ε.Π.Ε.) το οποίο επιδίωκε την πραγματοποίηση μελετών με θέμα την οικονομική ανάπτυξη (Καζαμίας, 1983).

Με τον Νόμο 4379/1964, η δωρεάν παιδεία σε όλες τις βαθμίδες καθιερώθηκε ως δικαίωμα των πολιτών. Επιπλέον, με τον ίδιο νόμο, η Δημοτική γλώσσα καθιερώθηκε ως η επίσημη γλώσσα του έθνους και η υποχρεωτική εκπαίδευση επεκτάθηκε στα εννέα έτη. Όμως ο νόμος 4379/1964 δεν εφαρμόστηκε (Μπουζάκης, 1991) καθώς καταλύθηκε το δημοκρατικό πολίτευμα στις 21-4-1967 και επιβλήθηκε το δικτατορικό καθεστώς. Τότε ιδρύθηκαν τα Κ.Α.Τ.Ε. (Κέντρα Ανώτερης Τεχνικής Εκπαίδευσης) και καθιερώθηκε η Τεχνοεπαγγελματική εκπαίδευση με το Διάταγμα 580 του έτους 1970. Η ίδρυση των Κ.Α.Τ.Ε. στόχευε στη σύνδεση του εκπαιδευτικού συστήματος με τη βιομηχανία και τη γεωργία (Καρμάς, 1986).

Οι στόχοι που θα προωθούσε ο Ν.4379/1964 επανήλθαν στο προσκήνιο ακολουθούμενοι την καθαίρεση της δικτατορίας το 1974 (Καζαμίας, 1995). Το επόμενο έτος από την πτώση της δικτατορίας, το 1975, ψηφίστηκε το νέο Σύνταγμα της Ελλάδας μέσω του οποίου ενσωματώθηκε η υποχρεωτική εκπαίδευση εννέα ετών, η δωρεάν εκπαίδευση όλων των βαθμίδων και επισημοποιήθηκε η δημοτική γλώσσα (άρθρο 16 του Συντάγματος 1975). Επίσης με το νέο Σύνταγμα έγινε προτεραιότητα η σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομική ανάπτυξη, ενώ αναγνωρίστηκε η σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου. Οι βασικές αρχές της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, σύμφωνα με τις οποίες η εκπαίδευση αντιμετωπίζεται ως σημαντική επένδυση που συμβάλλει στην παραγωγικότητα, αναγνωρίστηκαν και ενισχύθηκαν (Φραγκουδάκη, 1985).

Ο νόμος 576/1977 εφαρμόστηκε για τη μεταρρύθμιση της μέσης και ανώτερης τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης, με αποτέλεσμα τη μετονομασία των Κέντρων Ανώτερης Τεχνικής Εκπαίδευσης (Κ.Α.Τ.Ε.) σε Κέντρα Ανωτέρας Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (Κ.Α.Τ.Ε.Ε.).

Από το έτος 1981 οι εξετάσεις εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, άλλαξαν μορφή, ονομάστηκαν Πανελλήνιες εξετάσεις και διεξάγονταν σύμφωνα με το Νόμο 1035/1980 στη Β' και Γ' Τάξη του Λυκείου, σε προκαθορισμένη ύλη, ανεξαρτήτως της σχολής στην οποία επιθυμούσαν να εισαχθούν οι υποψήφιοι.

Με το Π.Δ.297/1982 καταργήθηκε το πολυτονικό σύστημα καθώς επίσης με το Ν.1304/1982 καταργήθηκαν οι εισαγωγικές εξετάσεις για τα Λύκεια. Με το Ν.1351/1983 καθιερώθηκαν οι δέσμες σαν εισαγωγικό σύστημα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Σημαντική μεταρρυθμιστική ενέργεια είναι η ίδρυση των Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Ι.Ε.Κ.) (Νόμος 2009/1992). Αξιοσημείωτη ενέργεια είναι η θέσπιση εξετάσεων για την πρόσληψη εκπαιδευτικών τόσο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, όσο και στην δευτεροβάθμια (Ν.2525/1997). Είναι ο ίδιος νόμος με τον οποίο καταργήθηκε το σύστημα των δεσμών για την εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Από το έτος 1983 θεσπίστηκε διαφορετικός τρόπος εισαγωγής στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Ν.1351/1983). Οι εξετάσεις εισαγωγής ονομάστηκαν Γενικές, δημιουργήθηκαν δέσμες διαφορετικών μαθημάτων και αντίστοιχων σχολών.

Το 1983, δύο χρόνια μετά την ενσωμάτωση της Ελλάδας ως πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Ε.Ο.Κ.), με τον νόμο 1404, τα Κέντρα Ανωτέρας Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (Κ.Α.Τ.Ε.Ε.) μετονομάστηκαν σε Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Τ.Ε.Ι.).

Οι μετέπειτα διεθνείς κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αλλαγές οδήγησαν στον στόχο της αύξησης των επενδύσεων στην εκπαίδευση προκειμένου να επιτευχθεί η Οικονομική ανάπτυξη (European Commission, 1995). Το ίδιο έτος συστάθηκε το Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας (ΕΣΥΠ) και με το Ν.2327/1995 το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας (Κ.Ε.Ε.).

Το 1998, με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση Αρσένη (νόμος 2525/1997), προβλεπόταν η ενίσχυση της γενικής παιδείας και η εξέταση όλων των μαθημάτων σε πανελλαδικές εξετάσεις για τη Β' και τη Γ' Λυκείου. Από τα αποτελέσματα αυτών των εξετάσεων θα εξαρτιόταν η εισαγωγή των μαθητών στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΑΕΙ) και τα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΤΕΙ). Το μέτρο εφαρμόστηκε το 1999 για τη Β' Λυκείου και το 2000 για τη Γ' Λυκείου.

Στη συνέχεια και συγκεκριμένα ο υπουργός Παιδείας Π. Ευθυμίου μείωσε τον αριθμό των μαθημάτων που εξετάζονταν πανελλαδικά σε εννέα. Τα υπόλοιπα 5 εξετάζονταν ενδοσχολικά.

Η επόμενη μεταρρύθμιση πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της θητείας της Μαριέττας Γιαννάκου (2004-2007). Κατά τη διάρκεια αυτής της μεταρρύθμισης, καταργήθηκαν οι πανελλαδικές εξετάσεις στη Β' Λυκείου, ενώ από την επόμενη σχολική χρονιά οι μαθητές της Γ' Λυκείου θα εξετάζονταν σε έξι μαθήματα αντί των εννέα που εξετάζονταν μέχρι τότε. Επιπλέον, εισήχθη το βαθμολογικό όριο του δέκα (με άριστα το 20) στον βαθμό πρόσβασης για εισαγωγή σε ΑΕΙ και ΤΕΙ.

Το 2005 καθιερώθηκε η οικονομική αυτοτέλεια των τριτοβάθμιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (Ν.3374/2005). Με τον ίδιο νόμο εισήχθη η αξιολόγηση στα Πανεπιστήμια και ιδρύθηκε το Διεθνές Πανεπιστήμιο.

Το 2008 αναθεωρήθηκε το Σύνταγμα με το Ψήφισμα της 27ης Μαΐου 2008 (Η' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων). Το άρθρο 16 ορίζει μεταξύ άλλων ότι «η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική,

επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της Εθνικής και Θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες» (σ.30), «τα έτη υποχρεωτικής εκπαίδευσης δεν μπορούν να είναι λιγότερα από εννέα» (σ.30), «η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση» (σ.30).

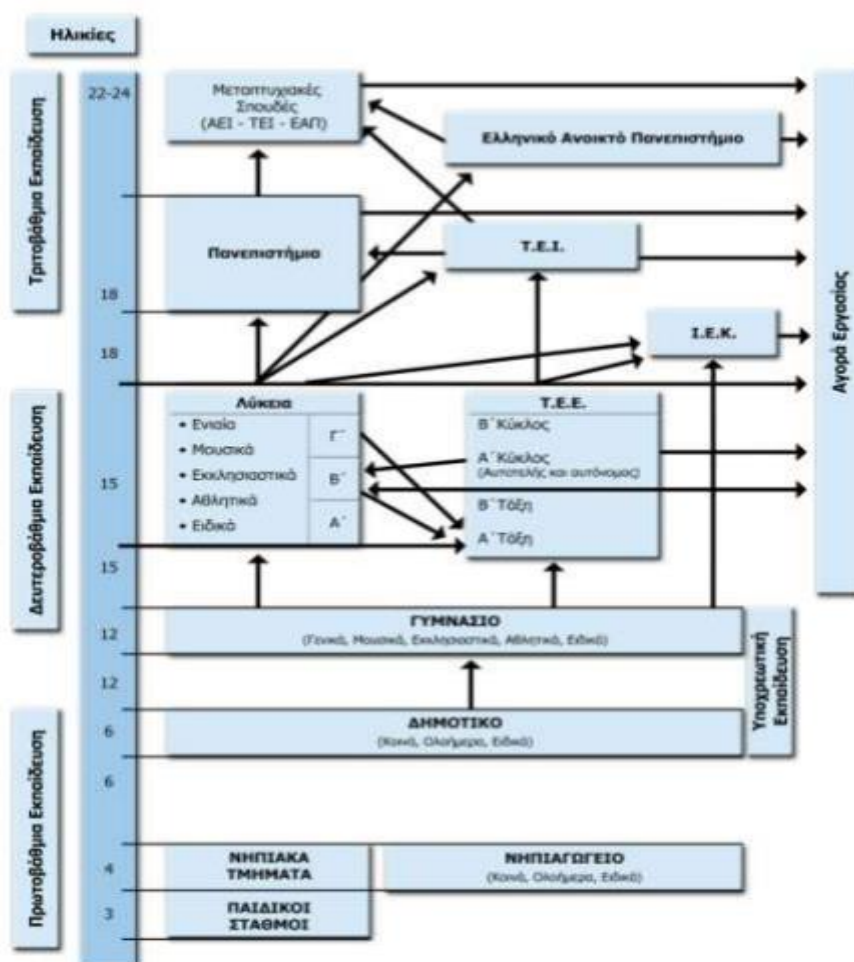
Το 2010, κατά την θητεία της Άννας Διαμαντοπούλου, με τον νόμο 3848/10, καταργήθηκε το βαθμολογικό πλαφόν του 10. Αυτό σήμαινε ότι άρχισαν να εισάγονται και πάλι φοιτητές στα πανεπιστήμια και τα τεχνολογικά ιδρύματα με λιγότερα από 10.000 μόρια.

Το 2013, ο υπουργός Παιδείας Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος, με τον νόμο 4186/2013, εισήγαγε την Τράπεζα Θεμάτων για τις προαγωγικές εξετάσεις, ξεκινώντας από τους μαθητές της Α' Λυκείου. Οι εξετάσεις πραγματοποιούνταν κατά 50% μέσω κλήρωσης από την Τράπεζα Θεμάτων. Υπήρξαν αντιδράσεις από μαθητές και εκπαιδευτικούς, οι οποίοι ζητούσαν να εφαρμοστεί το μέτρο πιλοτικά και να γίνουν στη συνέχεια οι αναγκαίες βελτιώσεις. Σύμφωνα με το ισχύον σύστημα, ο βαθμός της Α' Λυκείου θα προσμετρηθεί στον γενικό βαθμό πρόσβασης για τα τμήματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης από το ακαδημαϊκό έτος 2015-2016.

Έτσι, μετά από εισαγωγικές εξετάσεις πανελλαδικού επιπέδου (Πανελλαδικές Εξετάσεις), σύμφωνα με την επίδοση, τις προτιμήσεις και το σύστημα που ισχύει από το 2000 μέχρι και σήμερα, επιτυγχάνεται η εισαγωγή των φοιτητών στα Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. Στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Ε.Α.Π.) που ιδρύθηκε με το Ν.2083/1992, η εισαγωγή γίνεται μετά από κλήρωση.

Σχήμα 3.1

Η Δομή του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συστήματος

Πηγή: <https://www.minedu.gov.gr/>

Σήμερα, η υποχρεωτική εκπαίδευση διαρκεί δέκα χρόνια, καθώς προβλέπεται υποχρεωτική φοίτηση για ένα έτος στο νηπιαγωγείο, έξι στο δημοτικό και τρία στο γυμνάσιο, σύμφωνα με τον Νόμο 3518/2006. Για τον κηδεμόνα ενός ανήλικου μαθητή που παραλείπει την εγγραφή του στο σχολείο, καθώς και για την ευθύνη του στον έλεγχο της φοίτησής του, προβλέπονται κυρώσεις σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν, εκτός από μερικά μεταπτυχιακά προγράμματα, το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και το Διεθνές Ελληνικό Πανεπιστήμιο.

Τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα στην Ελλάδα, σύμφωνα με το άρθρο 16 παράγραφος 5 του Συντάγματος, περιλαμβάνουν τα Πανεπιστήμια, τα Πολυτεχνεία και την Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, αποτελώντας τον Πανεπιστημιακό Τομέα. Επιπλέον, περιλαμβάνουν τον Τεχνολογικό Τομέα, μέσα στον οποίο υπάγονται τα Ανώτατα Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Α.Τ.Ε.Ι.) σύμφωνα με το νόμο 2916/2001, καθώς και η Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης (Α.Σ.ΠΑΙ.ΤΕ.).

Η εκπαίδευση σύμφωνα με το Ν.3879/2010 στην Ελλάδα, διακρίνεται σε Τυπική, μη Τυπική και Άτυπη. Η Τυπική παρέχεται από Δημόσιους και Ιδιωτικούς φορείς του Εκπαιδευτικού Συστήματος, έχει καθορισμένη διάρκεια σπουδών και οδηγεί σε επίσημο Τίτλο Σπουδών μετά την ολοκλήρωση αυτών. Συμπεριλαμβάνεται η Γενική και η Επαγγελματική. Η μη Τυπική Εκπαίδευση συμπεριλαμβάνει εκείνες τις οργανωμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες από άλλους φορείς, πλην του Τυπικού Εκπαιδευτικού Συστήματος. Εδώ μπορούν να αναφερθούν τα Φροντιστήρια, τα Κέντρα Ελευθέρων Σπουδών και τα ενδοεπιχειρησιακά προγράμματα. Η Άτυπη Εκπαίδευση περιλαμβάνει κάθε εκπαιδευτική δραστηριότητα που δεν εντάσσεται στην Τυπική και την μη Τυπική Εκπαίδευση. Γενικότερα, θα μπορούσε να οριστεί ως το σύνολο των εμπειριών και γνώσεων που αποκτά ένα άτομο κατά την διάρκεια της ζωής του πέραν των διαφόρων εκπαιδευτικών φορέων, γι' αυτό θεωρείται και μη οργανωμένη, αλλά και μη συστηματική (Καρμάς, 1995· Σαΐτη, 2000).

Κεφάλαιο 4^ο : ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ

Οι κύριες πηγές χρηματοδότησης της εκπαίδευσης είναι ο Κρατικός Προϋπολογισμός, το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων και οι ιδιωτικές δαπάνες. Ο Κρατικός Προϋπολογισμός καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών για την παιδεία (μισθοδοσία, έξοδα σχολικών μονάδων, βιβλία, διατροφή και διαμονή φοιτητών, υποτροφίες, εξοπλισμό και υλικά διδασκαλίας κλπ.).

Το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, κατά κύριο λόγο, αποσκοπεί στην κάλυψη των δαπανών για το πάγιο κεφάλαιο, που περιλαμβάνει την αγορά ακινήτων, την κατασκευή κτιρίων και τη συντήρησή τους, καθώς επίσης και την αγορά και συντήρηση του εξοπλισμού που χρησιμοποιείται στα εργαστήρια. Επίσης μέσω του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων καλύπτονται δαπάνες προετοιμασίας και δημιουργίας νέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων και στηρίζεται το ερευνητικό επιστημονικό έργο.

Η έρευνα και η ανάπτυξη που συνδέονται άμεσα με την τριτοβάθμια, κυρίως, εκπαίδευση αποτελούν βασικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την τόνωση της ανταγωνιστικότητας. Έχει τεθεί ως στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από τη στρατηγική της Λισσαβόνας, η διάθεση του 3% του ΑΕΠ στον τομέα της έρευνας και ανάπτυξης (Eurostat, 2012).

Η Ελλάδα όμως και σε αυτόν τον τομέα κατέχει μία από τις τελευταίες θέσεις, τόσο ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ του οποίου οι χώρες δαπανούν 2,3% (OECD, 2011), όσο και ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 που δαπανούν κατά μέσο όρο 1,86% (Eurostat, 2008), με ποσοστό ιδιωτικών και δημόσιων δαπανών συνολικά, που το 2009 ανέρχεται στο 0,58% του ΑΕΠ (OECD, 2009).

Πίνακας 4.1

Κρατικές δαπάνες για εκπαίδευση (% Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος)

Χώρα	1980	1997
Γερμανία	-	4.8
Μεγ. Βρετανία	5.6	5.3
Γαλλία	5.0	6.0
Ισπανία	2.3	5.0
Πορτογαλία	3.8	5.8
Ελλάδα	2.0	3.1

Πηγή: World Bank (2000)

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται πως το ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος που αφιερώνεται για την παιδεία, κυμαίνεται γύρω στο 5% - 6% εξαιρούμενης της Ελλάδας, στην οποία είναι σημαντικά χαμηλότερο (3,1%).

Σε μελέτη της Eurydice (2013) η οποία αποτελεί το δίκτυο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που παρέχει τις αναλύσεις και τις πληροφορίες εκείνες που αφορούν τα εκπαιδευτικά συστήματα και τις εκπαιδευτικές πολιτικές, «μετά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, περίπου οι μισές Ευρωπαϊκές χώρες μείωσαν τον προϋπολογισμό τους που διατίθεται για την εκπαίδευση, κατά το 2011 και το 2012». Με βάση την ίδια μελέτη για το έτος 2012 «η πιο μεγάλη μείωση των εκπαιδευτικών δαπανών πραγματοποιήθηκε στις περιπτώσεις της Κύπρου, της Ελλάδας, της Λετονίας, της Λιθουανίας και του Ην. Βασιλείου».

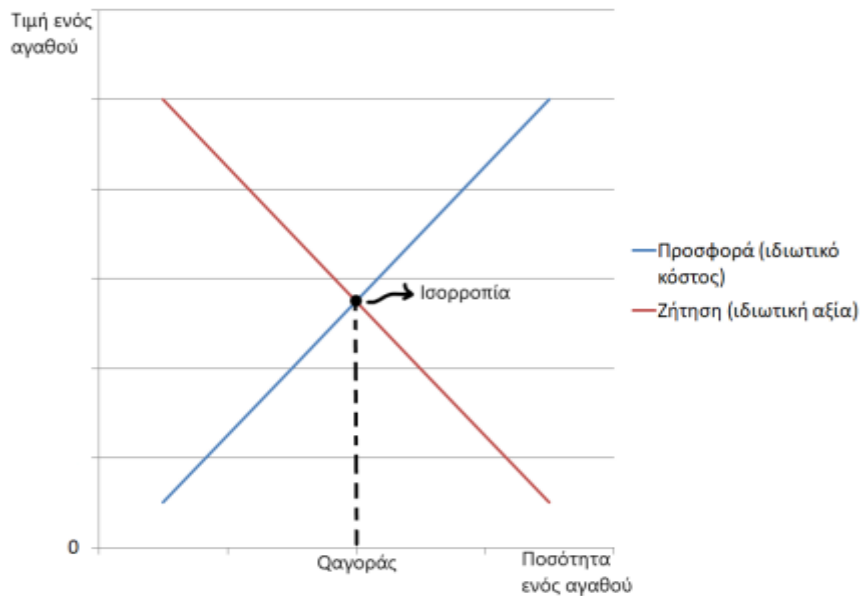
Έτσι λοιπόν, η Ελλάδα είχε μια μείωση στις δημόσιες δαπάνες για την Ανώτατη Εκπαίδευση το έτος 2012 της τάξεως του 25% σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος. Αυτό σημαίνει ότι οι δαπάνες για την Ανώτατη Εκπαίδευση ανήλθαν στο 0,73% του ΑΕΠ για το 2012, μειωμένες σημαντικά σε σχέση με το 2011, κατά το οποίο ανέρχονταν στο 0,91% του ΑΕΠ (Α.Δι.Π., 2014).

Κεφάλαιο 5^ο : ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΕΣ

5.1. ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΘΕΩΡΙΑΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΩΝ

Η έννοια της εξωτερικότητας αναφέρεται σε μια ενέργεια που πραγματοποιεί ένα άτομο και επηρεάζει την ευημερία ενός τρίτου, χωρίς να υπάρχει ανταμοιβή ή αποζημίωση γι' αυτή την επίδραση. Η έννοια αυτή, επίσης, συνδέεται με τα κοινωνικά κόστη και οφέλη που προκύπτουν από μια απόφαση. Συχνά, άτομα και επιχειρήσεις λαμβάνουν αποφάσεις σύμφωνα με το ιδιωτικό κόστος και όφελος, χωρίς να έχουν υπόψιν τους το κοινωνικό κόστος ή τα κοινωνικά οφέλη που προκύπτουν από αυτές τις αποφάσεις. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια αναποτελεσματικότητα στην αγορά, από την άποψη ότι μπορεί μεν η ποσότητα παραγωγής να είναι αποτελεσματική σε ιδιωτικό επίπεδο, αλλά όχι σε κοινωνικό. Κατά συνέπεια, οι καταναλωτές και οι παραγωγοί δημιουργούν εσφαλμένη εικόνα για την αγορά, κάτι που δυσχεραίνει την λήψη σωστών αποφάσεων, καθώς το επίπεδο ισορροπίας της αγοράς μπορεί να διαμορφώνεται σε πολύ υψηλές ή πολύ χαμηλές τιμές.

Σε συνθήκες ύπαρξης εξωτερικότητων η συγκέντρωση της προσοχής στα πλαίσια μίας κοινωνίας σε ένα αποτέλεσμα αγοράς δεν στέκεται μόνο στην ευημερία των αγοραστών και των πωλητών, αλλά περιλαμβάνει και την ευημερία των τρίτων που επηρεάζονται έμμεσα. Διότι, καθώς οι αγοραστές και οι πωλητές δεν λαμβάνουν υπόψιν τους τις εξωτερικές επιπτώσεις των ενεργειών τους κατά τη λήψη αποφάσεων σχετικά με τις τιμές, η ισορροπία της αγοράς καταλήγει αναποτελεσματική. Αυτό σημαίνει ότι η ισορροπία αποτυγχάνει να επιτύχει το μέγιστο κοινωνικά ωφέλιμο αποτέλεσμα για το σύνολο της κοινότητας.

Πηγή: Μείντάνης Σ.Χ. (2022)

Διάγραμμα 5.1

Η ισορροπία της αγοράς χωρίς την επίδραση εξωτερικότητας

Η καμπύλη ζήτησης αντικατοπτρίζει την αξία που οι αγοραστές αποδίδουν στο προϊόν, ενώ η καμπύλη προσφοράς αντικατοπτρίζει το κόστος που αναλαμβάνουν οι πωλητές. Σύμφωνα με το παραπάνω διάγραμμα, η ποσότητα ισορροπίας, που συμβολίζεται ως $Q_{αγοράς}$, είναι η επιθυμητή ώστε να μεγιστοποιηθεί η συνολική αξία για τους αγοραστές, λαμβάνοντας υπόψιν το συνολικό κόστος για τους πωλητές. Συνεπώς, κατά την μη ύπαρξη εξωτερικότητας, η ισορροπία της αγοράς βρίσκεται στο αποτελεσματικό επίπεδο.

Όταν οι επιπτώσεις σε έναν μη εμπλεκόμενο είναι αρνητικές, αυτή η εξωτερικότητα παίρνει τον χαρακτηρισμό της αρνητικής, ενώ όταν είναι θετικές, παίρνει τον χαρακτηρισμό της θετικής. Μερικά κοινά παραδείγματα αρνητικών εξωτερικότητας είναι οι εκπομπές καυσαερίων από τα αυτοκίνητα, η διάθεση εργοστασιακών αποβλήτων σε φυσικούς αποδέκτες, οι πηγές ηχορύπανσης, αλλά και το κάπνισμα. Αντίθετα, ως θετικές εξωτερικότητες θεωρούνται η ανακαίνιση

διατηρητέων κτηρίων, η αποταμίευση, η εκπαίδευση, ο εθελοντισμός και η ώριμη χρήση ενέργειας.

Όταν το σύνολο των αγαθών και των υπηρεσιών παρέχονται από τον ιδιωτικό τομέα παρατηρούμε την δημιουργία αρνητικών εξωτερικοτήτων. Αντίθετα, όταν το σύνολο παρέχεται από το δημόσιο τομέα, παρατηρείται η δημιουργία θετικών εξωτερικοτήτων. Όσον αφορά το ζήτημα των εξωτερικοτήτων είναι σημαντική η ύπαρξη συλλογικών μηχανισμών λήψης αποφάσεων με σκοπό τον περιορισμό της ατομικής βούλησης. Ειδικότερα, είναι σημαντική η ύπαρξη δομών και μηχανισμών που λειτουργούν ορθά, προκειμένου να βάζουν όρια στις ατομικές φιλοδοξίες, αποτρέποντας την ανεξέλεγκτη δημιουργία ατομικότητας, που μπορεί να επηρεάσει ανεμπόδιστα την κοινωνία στο σύνολο.

Οι εξωτερικότητες μπορούν να αντιμετωπιστούν από τα εμπλεκόμενα άτομα ή οργανισμούς που επηρεάζονται από αυτές, χωρίς την ανάγκη εξωτερικής παρέμβασης (όπως προτείνει ο Coase και θα αναλυθεί λεπτομερώς στην επόμενη ενότητα). Ωστόσο, όταν οι άνθρωποι δεν έχουν τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των εξωτερικοτήτων μόνοι τους, τότε πρέπει να εμπλακεί ένας εξωτερικός μηχανισμός (Campbell, 2016, p.75-98). Οι δυνάμεις που εφαρμόζονται στην αγορά και ελέγχονται από το κράτος αποτελούν την καλύτερη λύση για τα προβλήματα αναποτελεσματικότητας που προκύπτουν από τις εξωτερικότητες (Dahlam, 1979, p.141-162).

Υπό την προϋπόθεση ότι τα συναλλακτικά κόστη είναι χαμηλά, οι εξωτερικότητες δύναται να επιλυθούν με εύκολο τρόπο. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί να βρεθούν κοινωνικά αποτελεσματικές λύσεις για την εξωτερικότητα που αναπτύσσεται. Είναι σημαντικό, όμως, η πηγή της εξωτερικότητας να είναι καθορισμένη και οι ιδιοκτήτες του πόρου να διαθέτουν τα κατάλληλα νομικά μέσα για να την αντιμετωπίσουν, να την περιορίσουν ή ακόμα καλύτερα να αποτρέψουν την καταστροφή που απειλεί την ιδιοκτησία τους (McChesney, 2006, p.179-200).

5.2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ COASE

Ο Coase από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 επικεντρώθηκε στην οικονομική έννοια της "εξωτερικότητας" (externality), η οποία περιγράφει μια κατάσταση αποτυχίας της αγοράς (market failure). Για παράδειγμα, στην περίπτωση που ένα εργοστάσιο μολύνει το περιβάλλον, εξωτερικεύει ένα κομμάτι του κόστους του (όπως ο καπνός) σε ανθρώπους που δεν ουδεμία σχέση έχουν με τις δραστηριότητές του. Αυτό δεν είναι μόνο ηθικά αμφισβητήσιμο ή παράνομο, αλλά είναι και αναποτελεσματικό. Διότι το εργοστάσιο, μεταφέροντας μέρος του κόστους του σε άλλους, δεν επωμίζεται το ίδιο αυτό το κόστος και έτσι συνεχίζει τις δραστηριότητές του ακόμα κι αν αυτές δεν θα ήταν αποδοτικές εάν το είχε εσωτερικεύσει (Coase, 2006, p.255-278).

Αν κάποιος θέλει να αγοράσει ένα συγκεκριμένο αυτοκίνητο που κοστίζει 15.000€, αλλά είναι διατεθειμένος να πληρώσει μόνο 12.000€, τότε πιθανότερο είναι να μην το αγοράσει. Ωστόσο, εάν ο πωλητής του προτείνει να καταβάλλει μόνο 11.000€ και τα υπόλοιπα 4.000€ να καλυφθούν από ένα τρίτο πρόσωπο, τότε η προσφορά θα γίνει αποδεκτή. Αυτό συμβαίνει επειδή ένα μέρος του κόστους "εξωτερικεύεται", κάνοντας έτσι την αγορά πιο ελκυστική για τον αγοραστή (DeSerpa, 1994, p.267-286).

Έτσι, όταν ένα εργοστάσιο προκαλεί μόλυνση στο περιβάλλον, το κόστος της ρύπανσής του δεν το αναλαμβάνουν οι επωφελούμενοι του εργοστασίου, αλλά οι κάτοικοι που ζουν στη γύρω περιοχή. Οι κάτοικοι αυτοί επωμίζονται ένα μεγάλο μέρος του κόστους της λειτουργίας του εργοστασίου χωρίς να λαμβάνουν μερίδιο από τα κέρδη αυτού στο τέλος του έτους (Cornes and Sandler, 1996).

Ο Arthur Pigou (1921, p.206-213) πρότεινε διάφορες λύσεις για την εν λόγω αναποτελεσματικότητα, συμπεριλαμβανομένης της φορολόγησης, της αποζημίωσης και της απαγόρευσης της ρύπανσης. Όλες αυτές οι προτάσεις είχαν ως στόχο να αναγκάσουν τον ρυπαίνοντα να εσωτερικεύσει το κόστος της ρύπανσης, δηλαδή να αναλάβει την ευθύνη για τις εξωτερικότητες που προκαλεί (Demsetz, 1996, p.565-579).

Ο Coase ανέπτυξε μια προσέγγιση για την αντιμετώπιση των αρνητικών εξωτερικοτήτων που διαφέρει από την προσέγγιση του Ρίγου. Αντί να θεωρεί την εξωτερικότητα ως προσβολή του ενός ατόμου από το άλλο, ο Coase την αντιλαμβάνεται ως σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των ενδιαφερομένων. Σύμφωνα με τον Coase, το δίκαιο δεν πρέπει να προστατεύει αυθαίρετα το ένα άτομο από το άλλο, αλλά πρέπει να επιτρέπει την ελεύθερη διαπραγμάτευση μεταξύ των μερών που εμπλέκονται. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, η βέλτιστη λύση για τη σύγκρουση αυτή είναι η επίτευξη συμφωνίας μεταξύ των μερών όπου κάθε πλευρά λαμβάνει υπόψη τα συμφέροντα του άλλου.

Εάν η παραπάνω συνθήκη μπορεί να πραγματοποιηθεί, οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση ή νομοθεσία δεν προσδίδει παραπάνω αξία (McChesney, 2006). Σε αντίθετη περίπτωση, εάν υπάρχουν εμπόδια στην συνεννόηση, το δίκαιο θα πρέπει να επέμβει για να αφαιρέσει αυτά τα εμπόδια ώστε να την διευκολύνει. Ο Coase, σε πρώτη φάση, παρουσιάζοντας την θεωρία του στις Ηνωμένες Πολιτείες στα τέλη της δεκαετίας του 1950, βρέθηκε αντιμέτωπος με μία πληθώρα αντιδράσεων, καθώς οι ιδέες του θεωρήθηκαν ριζοσπαστικές και αβάσιμες (Barnett and Yandle, 2009, p.130-150).

5.3. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΟΣΤΟΥΣ

Σε ένα από τα πραγματικά παραδείγματα που χρησιμοποιεί ο Coase στο γνωστό άρθρο του «Το πρόβλημα του Κοινωνικού Κόστους» (1960, p.1-44), ένα εργαστήριο ζαχαροπλαστικής, του οποίου η ύπαρξη διατηρείται πολλά χρόνια, συνορεύει με την οικεία ενός γιατρού, ο οποίος αποφάσισε την τελευταία δετία να μετατρέψει ένα μέρος του οικοπέδου του σε χώρο εργασίας (McChesney, 2006).

Το πρόβλημα που δημιουργείται είναι ότι κάποια από τα μηχανήματα που χρησιμοποιούνται στο εργαστήριο προκαλούν υψηλής έντασης θόρυβο, πράγμα που

δυσχεραίνει την εργασία του γιατρού (δημιουργία αρνητικής εξωτερικότητας). Έτσι, ξαφνικά τα συμφέροντα του γιατρού αντιβαίνουν με τα συμφέροντα του ιδιοκτήτη του εργαστηρίου. Καλείται, λοιπόν, το δικαστήριο να μετατρέψει το συμφέρον του ενός από τους δύο σε νομικό δικαίωμα με σκοπό την επίλυση της διαφοράς αυτής. Σε περίπτωση που αποφασιστεί ο περιορισμός της ηχορύπανσης το νομικό αυτό δικαίωμα αποκτά ο γιατρός, ενώ σε αντίθετη περίπτωση το νομικό δικαίωμα αποκτά ο ιδιοκτήτης της επιχείρησης (Hovenkamp, 2009, p.633-649).

Η απόφαση του δικαστηρίου πλαισιώθηκε από την πολιτική που ακολουθούσαν τα αγγλικά δικαστήρια εκείνη την εποχή, η οποία ευνοούσε τις οικιστικές χρήσεις στο κέντρο του Λονδίνου. Μέσω αυτής της απόφασης, η οποία ερμήνευσε την όχληση του εργαστηρίου ως αρνητική εξωτερικότητα, προστάτευσε το συμφέρον του γιατρού, θεωρώντας ότι η προστασία των οικιστικών χρήσεων στο κέντρο του Λονδίνου θα οδηγούσε στη μέγιστη κοινωνική ευημερία (Pasour, 1996).

Αυτή η απόφαση ουσιαστικά εφάρμοσε τη θεωρία του Jhering, που βασίζεται στην έννοια της διατήρησης των δικαιωμάτων του ατόμου και της προστασίας της προσωπικότητάς του. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, ο κάθε άνθρωπος έχει συγκεκριμένη αξία και τιμή, οπότε όταν προσβάλλεται, προσβάλλεται συνάμα η αξία και η τιμή του, κάτι που είναι ηθικά και νομικά δεν γίνεται αποδεκτό (Von Jhering, 1997).

Σύμφωνα με τον Coase, η δικαστική αυτή απόφαση δεν θα καθορίσει οριστικά την κατανομή των δικαιωμάτων. Αντίθετα, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των ενδιαφερόμενων μπορούν να οδηγήσουν σε μια εναλλακτική κατανομή των δικαιωμάτων, η οποία είναι πιο αποδοτική από οικονομική άποψη. Αυτό σημαίνει ότι οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να φτάσουν σε μια συμφωνία όπου η αντιμετώπιση των εξωτερικών επιπτώσεων είναι πιο αποτελεσματική, χωρίς την ανάγκη για επέμβαση του δικαστηρίου ή του νομοθέτη.

Το επόμενο παράδειγμα με πραγματικά γεγονότα που κάνει χρήση ο Coase και εκδικάστηκε από το Εφετείο της Πολιτείας της Φλόριντα των Ηνωμένων Πολιτειών την δεκαετία του 1950, αφορά δύο συνορεύοντα ξενοδοχεία.

Το ξενοδοχείο Β αποφασίζει να αυξήσει τον αριθμό των ορόφων του κατασκευάζοντας 14 επιπλέον ορόφους, προκαλώντας έτσι την παρεμπόδιση του ηλίου από το ξενοδοχείο Α (συμπεριλαμβανομένης και της πισίνας του Α). Το δικαστήριο μπορεί να αποφασίσει υπέρ του Α, επιβεβαιώνοντας ότι αυτό έχει το δικαίωμα να απαιτήσει τη διακοπή της προσβολής του από το Β ή μπορεί να κρατήσει στάση υπέρ του Β, επισημαίνοντας ότι αυτό έχει το δικαίωμα να εκτελέσει την ανέγερση, εφόσον οι νόμοι της πολεοδομίας το επιτρέπουν. Ωστόσο, ανεξαρτήτως της απόφασης του δικαστηρίου, το δικαίωμα θα δοθεί στο ξενοδοχείο που το εκτιμά περισσότερο (Coleman, 1980, p.221-249).

Ας εξετάσουμε δύο διαφορετικά σενάρια. Στο πρώτο, το ξενοδοχείο Α δέχεται απώλειες ύψους 1.000.000€ λόγω της απόκρυψης της θέας, ενώ το Β επιφέρει κέρδη 1.500.000€ από την ανέγερση των επιπλέον ορόφων. Εάν το δικαστήριο υποστηρίξει το Α, το ξενοδοχείο Β θα υποστεί αποθετική ζημία ύψους 1.500.000€, αλλά θα προτιμήσει να πληρώσει στο Α ένα ποσό μεγαλύτερο από 1.000.000€ και μικρότερο από 1.500.000€ για να αποκτήσει το δικαίωμα που το δικαστήριο παραχώρησε στο Α. Αντίστοιχα, εάν το δικαστήριο δώσει άδεια στο Β να ανεγείρει τους επιπλέον ορόφους, το ξενοδοχείο Α δεν θα έχει τη δυνατότητα να αγοράσει το δικαίωμα, καθώς δεν θα είναι οικονομικά επικερδές να πληρώσει πάνω από 1.000.000€ για ένα δικαίωμα που αξίζει 1.500.000€ για το Β.

Σύμφωνα με το δεύτερο σενάριο, το ξενοδοχείο Α υφίσταται απώλειες ύψους 1.500.000€ λόγω της απόκρυψης του ηλίου, ενώ το Β θα επωφεληθεί κέρδη ύψους 1.000.000€ από την μεγαλύτερη χωρητικότητα. Εάν το δικαστήριο υποστηρίξει το Β, το ξενοδοχείο Α θα υποστεί απώλειες ύψους 1.500.000€. Θα προτιμήσει, όμως, να πληρώσει στο Β ένα ποσό μεγαλύτερο από 1.000.000€ και μικρότερο από 1.500.000€ για να αποκτήσει το δικαίωμα που παραχωρήθηκε στο Β. Ωστόσο, εάν το δικαστήριο απαγορεύσει στο Β την ανέγερση των επιπλέον ορόφων, το τελευταίο δεν θα έχει τη δυνατότητα να εξαγοράσει το δικαίωμα από το Α, καθώς δεν θα είναι οικονομικά επικερδές να πληρώσει πάνω από 1.000.000€ για την απόκτηση του δικαιώματος αξίας 1.500.000€ για το Α.

Και στις δύο περιπτώσεις το δικαίωμα θα καταλήξει στην πλευρά που το εκτιμά περισσότερο. Η αποτελεσματική κατανομή των δικαιωμάτων δημιουργεί ένα

πλεόνασμα 500.000€ σε κάθε περίπτωση, το οποίο κατανέμεται ανάλογα με τη διαπραγματευτική ισχύ των ενδιαφερόμενων μερών. Ο μηχανισμός αυτός εξασφαλίζει την αύξηση του κοινωνικού πλούτου, δημιουργώντας κοινωνικά αποτελέσματα υψηλής απόδοσης. Από την άλλη, μια διαφορετική προσέγγιση θα οδηγούσε σε αναποτελεσματική κατανομή των δικαιωμάτων και σε μείωση του κοινωνικού πλούτου.

Η περιγραφή του Coase μπορεί να συναντήσει μια κριτική στο σημείο αυτό: η ύπαρξη ενός πλεονάσματος που μπορεί να μοιραστεί αμοιβαία μεταξύ των μερών δεν μπορεί να εγγυηθεί την συμφωνία. Αν και το πλεόνασμα αυτό αποτελεί ένα σημαντικό κίνητρο, δεν την διασφαλίζει, καθώς υπάρχουν πολλά εμπόδια που μπορεί να την αποτρέψουν. Τα εμπόδια αυτά μπορεί να ποικίλουν και η ισχύ τους σε πολλές περιπτώσεις να καθιστούν ακόμα και ανέφικτη την διαπραγμάτευση (Cornes and Sandler, 1996).

Αξιοσημείωτο κομμάτι της συνεισφοράς του R.H. Coase στην οικονομική θεωρία είναι η αναγνώριση των εμποδίων αυτών. Σύμφωνα με τον Coase, κάθε συναλλαγή επιφέρει σοβαρό κόστος, είτε οικονομικό, είτε μη οικονομικό. Το κόστος αυτό συναλλαγής, γνωστό στην ξένη βιβλιογραφία και ως transaction cost, μπορεί να οδηγήσει σε αποτροπή της συμφωνίας, εάν το ύψος του αποδειχτεί υψηλό. Συγκεκριμένα, εάν το κόστος σύναψης της συμφωνίας υπερβαίνει το πλεόνασμα που θα προκύψει από αυτήν, το υψηλό κόστος καθιστά αδύνατη τη συμφωνία (Baumol, 1972, p.307-322).

Το κόστος της συναλλαγής αποτελεί το συνολικό οικονομικό βάρος που συνδέεται άμεσα με την ίδια τη διαδικασία της συναλλαγής. Αυτό περιλαμβάνει τα έξοδα για γραφειοκρατία, τον χρόνο που χάνεται (κόστος ευκαιρίας) κ.λπ. Όταν το συνολικό οικονομικό κόστος της συναλλαγής υπερβαίνει το πλεόνασμα που προκύπτει από αυτήν, η συναλλαγή θεωρείται ουσιαστικά μη εφικτή, καθώς δεν είναι οικονομικά επικερδής για τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Ο Coase πρώτος αναγνώρισε το κόστος αυτό από τα τέλη της δεκαετίας του 1930, όταν δημοσίευσε το διάσημο άρθρο "The Nature of the Firm" (1937, p.386-405). Σε αυτό το άρθρο, χρησιμοποίησε την έννοια του κόστους συναλλαγής για να εξηγήσει τον λόγο που παρατηρούνταν μεγάλες ιεραρχικά επιχειρήσεις, οι οποίες ενσωμάτωναν

τις διαδικασίες αγοράς μέσα στην εταιρική τους δομή. Εφόσον οι συναλλαγές στην αγορά επιβαρύνονται με κόστη, οι εταιρίες τείνουν να ενσωματώνουν αυτές τις διαδικασίες στη δομή τους. Προς αποφυγή, λοιπόν, του εξωτερικού outsourcing και με σκοπό την ενσωμάτωση των διαδικασιών αυτών στη δομή της επιχείρησής τους, οι εταιρείες δημιουργούν εσωτερικές μονάδες παραγωγής (in-house production) για προϊόντα και υπηρεσίες. Ωστόσο, η διεύρυνση της εταιρίας εξοικονομεί κόστος συναλλαγών μέχρι ένα σημείο. Μετά από αυτό το σημείο, η οριακή απόδοση μειώνεται και αυξάνονται τα κόστη που σχετίζονται με την ιεραρχική δομή και το μεγάλο μέγεθος της επιχείρησης (Barnett and Yandle, 2009).

Η βασική θεωρία δηλαδή του Coase είναι αρκετά απλή: η αγορά έχει ένα κόστος. Αν και οι συναλλαγές, οι ανταλλαγές και οι συμβάσεις μπορεί να φέρνουν κέρδη στα μέρη που συμμετέχουν, όλα αυτά έχουν ένα τίμημα. Αυτό το κόστος μπορεί να διακριθεί ως εξής:

- **Κόστος έρευνας (search cost).** Στην ελεύθερη αγορά, υπάρχουν πολλές ευκαιρίες για συμφωνίες που είναι επωφελείς και για τα δύο μέρη. Ωστόσο, το να βρεθεί το άλλο μέρος εμπεριέχει ένα κόστος, κυρίως λόγω της δυσκολίας να συγκεντρωθούν οι απαραίτητες πληροφορίες.
- **Κόστος διαπραγμάτευσης (negotiation cost).** Το κόστος διαπραγμάτευσης είναι το πιο συνηθισμένο και περιλαμβάνει τον χρόνο που απαιτείται για τη διαπραγμάτευση της τιμής και των όρων μιας σύμβασης (haggling cost) καθώς και το κόστος μετατροπής της συμφωνίας σε νομικό έγγραφο όποτε απαιτείται (drafting cost). Το κόστος διαπραγμάτευσης επηρεάζεται από τη στρατηγική συμπεριφορά των εμπλεκόμενων μερών, καθώς και από τον φόβο ενός μέρους για τυχόν απόκρυψη πληροφοριών από το άλλο.
- **Κόστος εφαρμογής (enforcement cost) αλλά και κόστος επίβλεψης (monitoring cost) της καλής εφαρμογής της συμφωνίας.** Το κόστος εφαρμογής αφορά όλα τα έξοδα που σχετίζονται με την εκτέλεση μιας συμφωνίας, όπως τα έξοδα για γραφειοκρατία, δικηγόρους, δικαστήρια κ.λπ. Το κόστος επίβλεψης

αυξάνεται όταν η επίβλεψη της εκτέλεσης της συμφωνίας είναι δυσκολότερη, πράγμα που μπορεί να αποτρέψει κάποιον από το να συνάψει τη συμφωνία.

Ενώ ο Coase εστίασε κυρίως στο χρηματικό κόστος των συναλλαγών, δηλαδή στα έξοδα που προκύπτουν από τη διενέργεια των συναλλαγών και τη λειτουργία της αγοράς, υπάρχουν και άλλα στοιχεία που μπορούν να εμποδίσουν μια συναλλαγή. Τα στοιχεία αυτά μπορούν να λειτουργήσουν ως "κόστος συναλλαγών" με την ευρύτερη έννοια του όρου, καθώς μπορούν επίσης να αυξήσουν το κόστος της συναλλαγής και να την αποτρέψουν. Σε αυτού του είδους τα στοιχεία περιλαμβάνονται (Aslanbeigui and Medema, 1998, p.600-625):

- Οι κανόνες δικαίου που δεν απαγορεύουν μια συναλλαγή, αλλά επιβάλλουν πρόσθετα κόστη, όπως για παράδειγμα το κόστος μεταβίβασης ακινήτων ή της ίδρυσης μιας επιχείρησης.
- Το συναίσθημα της κτητικότητας, γνωστό και ως endowment effect ή status quo bias, αποτελεί εμπόδιο σε πολλές συναλλαγές· οι άνθρωποι απαιτούν υψηλότερη τιμή για να πουλήσουν κάτι από ό,τι είναι πρόθυμοι να πληρώσουν για να το αγοράσουν.
- Το αποτέλεσμα του πλούτου, γνωστό και ως wealth effect, είναι η μείωση της αξίας του πλεονάσματος συναλλαγής λόγω της ύπαρξης υψηλού εισοδήματος.
- Το φαινόμενο της δυσμενούς επιλογής, γνωστό και ως adverse selection· συμβαίνει όταν λείπει η απαραίτητη πληροφόρηση, οδηγώντας στην έλξη ανεπιθύμητων υποψήφιων συναλλασσόμενων. Η έλλειψη γνώσης μπορεί να αποτρέψει τη σύναψη συμβάσεων με επιθυμητούς εταίρους, ενώ ταυτόχρονα προσελκύει ανεπιθύμητους.
- Η μη ύπαρξη κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς που λειτουργούν ως άτυποι θεσμικοί μηχανισμοί και στοχεύουν στη μείωση του κόστους. Αυτοί οι μηχανισμοί περιλαμβάνουν τη φήμη, την εμπιστοσύνη, την εντιμότητα, τους

κανόνες αμοιβαιότητας και γενικά οτιδήποτε ενισχύει το κοινωνικό κεφάλαιο σε μια κοινωνία.

Καταλαβαίνουμε ότι το κόστος συναλλαγών προέρχεται είτε από την αγορά την ίδια, είτε από εξωγενείς παράγοντες. Μπορεί να οφείλεται σε τυπικούς παράγοντες όπως οι κανόνες δικαίου ή οι φόροι, αλλά και σε άτυπους θεσμούς όπως οι κοινωνικοί κανόνες συμπεριφοράς. Συχνά είναι δύσκολο να διακρίνουμε την ακριβή πηγή του κόστους, καθώς αυτό μπορεί να προέρχεται από ποικίλους παράγοντες τόσο εντός όσο και εκτός της αγοράς.

Γίνεται αντιληπτό ότι τα διάφορα κόστη συναλλαγών μπορεί να έχουν ιδιαίτερα αποτρεπτικά αποτελέσματα όσον αφορά τις συναλλαγές και κατ' επέκταση τη δημιουργία πλεονασμάτων, την αποτελεσματική κατανομή των πόρων και σε τελικό στάδιο την αύξηση του πλούτου.

Η ευρύτητα με την οποία ορίστηκε το κόστος συναλλαγών κάνει θεωρητικά απαγορευτικό το να συμβεί η πλειονότητα των συναλλαγών, καθώς είναι αδύνατο να βρεθεί συναλλαγή που να είναι ανεξάρτητη από όλα τα προαναφερθέντα είδη κόστους. Παρ' όλα αυτά, παρότι κάθε συναλλαγή φέρει κόστος, αυτό δεν σημαίνει αυτόματα ότι το κόστος θα είναι μεγαλύτερο από το πλεόνασμα. Όταν το πλεόνασμα υπερβαίνει το συνολικό κόστος της συναλλαγής, τότε η συναλλαγή θα πραγματοποιηθεί και ο πόρος θα μετακινηθεί (Pasour, 1996):

- **Το δικαίωμα μετακινείται σαυτόν που το αξιολογεί περισσότερο.**

$S > TC$, όπου S = πλεόνασμα και TC = Κόστος συναλλαγής

Αντίθετα εάν το κόστος της συναλλαγής υπερβαίνει το πλεόνασμα, η συναλλαγή δεν θα πραγματοποιηθεί και ο πόρος δεν θα μετακινηθεί (Barnett and Yandle, 2009):

- **Το δικαίωμα δεν μετακινείται σαυτόν που το αξιολογεί περισσότερο.**

$S < TC$, όπου S = πλεόνασμα και TC = Κόστος συναλλαγής

5.4. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΡΙΓΟΥ

Παρότι η δικιά του διατύπωση αφορούσε έναν όρο για τη διαφορά μεταξύ του ιδιωτικού και του κοινωνικού καθαρού προϊόντος επένδυσης, ο Ρίγου αναγνωρίζεται ως η πηγή απ' όπου προήλθε η έννοια της εξωτερικότητας. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Coase, ο όρος "εξωτερικότητα" επινοήθηκε από τον Samuelson κατά τη δεκαετία του '50 (Libecap, 2016).

Ο Ρίγου παρείχε τη θεωρητική βάση για την αύξηση της αποσπασματικής παρέμβασης, η οποία αποτελεί ένα κύριο χαρακτηριστικό της οικονομικής πολιτικής μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο όρος "αποσπασματική" χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια που διατύπωσε ο Popper (1966), ο οποίος διακρίνει την αποσπασματική προσέγγιση από την "ουτοπική" κοινωνική μηχανική. Σύμφωνα με τον Popper, η αποσπασματική προσέγγιση είναι "μεθοδολογικά ακέραιη", ενώ εκφράζει αντίθεση προς την τελευταία. Αυτή η απόρριψη της "ουτοπικής" προσέγγισης αποτελεί ένα σημαντικό ορόσημο στη σύγχρονη πολιτική φιλοσοφία (Pasour, 1996).

Ο Ρίγου ενδιαφερόταν για τον σοσιαλισμό, αλλά παρόλο που φαινόταν ότι αναγνώριζε τη δυνατότητα μιας πλήρως σχεδιασμένης οικονομίας, οι απόψεις του σχετικά με αυτό το θέμα ήταν τόσο ευέλικτες που δεν είχαν κανέναν πραγματικό ορισμό και, για πρακτικούς σκοπούς, υποστήριζε τη μικτή οικονομία. Εκφράζοντας ότι "η λειτουργία της ιδιοτέλειας είναι γενικά ευεργετική", θεωρούσε την παρέμβαση ως μια εξαιρετική πολιτική (Simpson, 1996, p.53-97) και υποστήριζε ότι η ιδιοτέλεια παρέχει κίνητρα παραγωγής σε όποιον την εφαρμόζει, καθώς δημιουργεί κίνητρα για στόχους προς επίτευξη.

Ο Ρίγου θεωρούσε ότι η πρώτη λειτουργία της κανονιστικής ρύθμισης θα πρέπει να είναι η δημιουργία ενός πλαισίου που κατευθύνει την ιδιοτέλεια προς την ευεργετική μορφή της ανταλλαγής στην αγορά, μιας και μπορεί, φυσικά, να εφαρμοστεί και με καταστροφικούς τρόπους. Πάραυτα ο Coase συμφωνούσε πλήρως με την άποψη αυτή και επέμενε στην ανάγκη για κανονισμούς (Baumol, 1972).

Παρότι ο Ρίγου πίστευε ότι η παρέμβαση ήταν απαραίτητη όταν η λειτουργία της ιδιοτέλειας αποτύγχανε, είχε επίσης την άποψη ότι, ακόμη και εντός του ρυθμιστικού πλαισίου, υπήρχαν σίγουρα περιπτώσεις όπου το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο. Τα Οικονομικά της Ευημερίας προσπαθούν συνοπτικά να καθορίσουν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες η παρέμβαση θα μπορούσε να βελτιώσει την ευημερία.

Ένας ιδιώτης επενδυτής πρέπει να υπολογίσει το κόστος μιας επένδυσης για να κρίνει εάν αναμένεται να είναι κερδοφόρα. Σε παραδείγματα όπως η παραγωγή χάλυβα, οι δαπάνες περιλαμβάνουν συχνά τα έξοδα απόκτησης των συντελεστών παραγωγής που ανήκουν σε άλλους (Simpson, 1996).

Ωστόσο, εάν το εργοστάσιο μπορεί να προκαλέσει βλάβη στους γείτονες λόγω καυσαερίων, ο επενδυτής δεν αναλαμβάνει το κόστος για την αντιμετώπισή της, και έτσι η ζημία θεωρείται "εξωτερική" στον υπολογισμό του ιδιωτικού κόστους. Το επιχείρημα του Ρίγου είναι ότι αυτό δεν σημαίνει ότι η βλάβη δεν είναι ένα κόστος, αλλά ότι είναι ένα κοινωνικό κόστος.

Σύμφωνα με τον Ρίγου, λοιπόν, προκύπτει ένα άμεσο οικονομικό πρόβλημα σε αυτήν την κατάσταση, καθώς οι άνθρωποι που υποφέρουν από τη βλάβη δεν αποζημιώνονται, ακόμη και αν ο επενδυτής λαμβάνει από αυτούς την άδεια να εκπέμπει καυσαέρια. Έτσι προκύπτει η έννοια της "αναποζημιώτης ζημίας" (Yandle, 1998, p.119-152). Επιπλέον, επειδή σε αυτές τις περιπτώσεις το ιδιωτικό κόστος είναι χαμηλότερο από το κοινωνικό και η απόκλιση είναι εξωτερική στους υπολογισμούς του επενδυτή, προβλέπεται να παραχθεί περισσότερο απ' ό,τι θα ήταν οικονομικά αποτελεσματικό και επιθυμητό. Συνολικά, η αποτυχία κοστολόγησης ενός ουσιαστικού παράγοντα της παραγωγής σημαίνει ότι ο "γενικά ευεργετικός" μηχανισμός της αγοράς δεν λειτουργεί (Libecap, 2016).

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι σκοπός δεν είναι η δημιουργία ενός ρυθμιστικού πλαισίου για την ορθή λειτουργία της αγοράς. Σκοπός είναι η παρέμβαση με την βοήθεια ειδικών ρυθμίσεων σε συγκεκριμένες μόνο περιπτώσεις όπου η αγορά παρουσιάζεται αναποτελεσματική λόγω μιας «αποτυχίας της αγοράς». Η λειτουργία των ειδικών αυτών ρυθμίσεων φυσικά έχει ως στόχο την «επούλωση» της αποτυχίας αυτής.

Οι εξωτερικότητες που έχουμε αναφέρει είναι αρνητικές όσον αφορά την πρόκληση ζημίας, χωρίς την ανάλογη αποζημίωση. Ωστόσο, υπάρχουν περιπτώσεις όπου ένα όφελος μπορεί να προκύψει χωρίς αντίστοιχη πληρωμή. Η σημαντική πολιτική συνέπεια αυτού είναι ότι η αγορά μπορεί να παρέχει λιγότερα από τα επωφελή αγαθά απ' ό,τι θα ήταν βέλτιστο. Επομένως, το κράτος πρέπει να επέμβει προκειμένου να επιδοτήσει αυτές τις "θετικές εξωτερικότητες" που προκύπτουν (Coleman, 1980).

Παρότι η έννοια δεν προέρχεται από τον Ρίγου, αυτός προβάλλει το επιχείρημα υπέρ της παροχής "δημοσίων αγαθών". Ένα από τα πρώτα παραδείγματα που παραθέτει είναι η παροχή φάρων, ένα θέμα που συχνά χρησιμοποιείται ως παράδειγμα στην οικονομική θεωρία για την αδυναμία επιβολής βέλτιστων χρεώσεων ιδιωτικά. Η αντιμετώπιση των φάρων ως δημόσιο αγαθό οδήγησε στο άρθρο του Coase " Ο Φάρος στα Οικονομικά " (Dahlman, 1979), όπου προτάθηκε το επιχείρημα ότι η αγορά δεν μπορεί αποτελεσματικά να παρέχει φάρους. Η συμβολή του Coase σε αυτό ήταν η απόδειξη ότι το πρώτο λειτουργικό σύστημα φάρων, το βρετανικό, δημιουργήθηκε από ιδιωτικές επενδύσεις (Barnett and Yandle, 2009).

Πριν το 1842, υπήρχε μια ακμάζουσα ιδιωτική αγορά για τις υπηρεσίες φάρων στο Ηνωμένο Βασίλειο. Αυτή η αγορά διακόπηκε μόνο όταν το κράτος αγόρασε τους ιδιωτικούς φάρους σε μια πολύ υψηλή τιμή, πράγμα που αναδεικνύει τις ανησυχίες τους. Λόγω περιορισμένου χώρου, δεν θα αναλύσουμε περαιτέρω τα δημόσια αγαθά, καθώς ήδη με την βοήθεια του Ρίγου και της ανάλυσης των αρνητικών εξωτερικοτήτων έχουμε καταλήξει σε τρία ουσιώδη σημεία (Demsetz, 1996).

5.5. COASE ENANTION RIGOU

Στις προηγούμενες ενότητες εντοπίστηκαν διαφορές μεταξύ των θεωρημάτων που εξετάστηκαν. Σε αυτήν την ενότητα, θα γίνει μια λεπτομερής ανάλυσή τους προκειμένου να διασαφηνιστούν καλύτερα οι διαφορές μεταξύ των δύο θεωρητικών προσεγγίσεων. Ο Coase, ερευνώντας το θεώρημα του Pigou, προσπάθησε να συμπληρώσει τα κενά που προκύπταν αλλά και να διορθώσει την προσέγγιση αυτή. Για πολλούς η οπτική του αποτελεί μια δημιουργική προσθήκη στο δίκαιο και στη σύγχρονη νομική ερμηνεία, που εν τέλη είχε έντονες επιρροές από την οικονομική σκέψη.

Το 1960, ο Coase ξεκίνησε να μοιράζεται τις ιδέες του με το άρθρο του στο *Journal of Law and Economics* του Πανεπιστημίου του Σικάγο με τίτλο "The Problem of Social Cost". Οι σκέψεις του Coase αναπτύσσονταν και ξεδιπλώνονταν πολύ καιρό για αυτά τα θέματα, με την ολοκλήρωση των συμπερασμάτων να προκύπτει από την συνεχή αντιπαράθεσή του με τους συναδέλφους του, οι οποίοι αντιμετώπιζαν με καχυποψία τις νέες αυτές ιδέες. Ο ίδιος ο Coase αναφέρει ότι το πιο διάσημο άρθρο του δεν θα είχε γραφεί, αν δεν αναγκαζόταν να ξεκαθαρίσει τη θέση του σχετικά με ένα προηγούμενο άρθρο του που είχε ως θέμα την Ομοσπονδιακή Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών (Coase, 1993, p.239-254).

Ο Coase κατάφερε να δημιουργήσει ένα νέο νομικό ρεύμα, οι βάσεις του οποίου προέκυψαν από την έντονη αμφισβήτηση των βασικών οικονομικών ιδεών και θεωριών που πρέσβευε ο A.C. Pigou. Το οικονομικό περιβάλλον που έως τότε είχε διαμορφωθεί και καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από τον Pigou, απέκτησε νέα οπτική και προσανατολισμό.

Ο Coase εμπνεύστηκε το θεώρημά του βασιζόμενος σε ένα πρόβλημα, το οποίο αναλύθηκε εκτενώς στις προηγούμενες ενότητες, αυτό των εξωτερικότητων. Σύμφωνα με τον Coase και σε αντίθεση με τον Pigou το κόστος μια πράξης δεν αφορά σε κάθε περίπτωση το κόστος παραγωγής και επομένως δεν είναι αυτό που θα καθορίσει την τιμή του παραγόμενου προϊόντος, προκαλώντας στρέβλωση στην οικονομία.

Ο Ρίγου θεωρούσε ότι το κόστος που αναποζημιώτα επωμίζεται η κοινωνία μπορούσε να αντιμετωπιστεί μέσω της κρατικής παρέμβασης και συγκεκριμένα με την βοήθεια της φορολογικής νομοθεσίας ως εργαλείο για την ενσωμάτωση του στο κόστος παραγωγής.

Τη δεκαετία του 1930, ο Ρίγου πρότεινε την επιβολή φόρου στις επιχειρήσεις που προκαλούν ρύπανση, με στόχο να αυξηθεί το κόστος παραγωγής τους, καθώς οι τιμές των εισροών τους ήταν χαμηλές. Το ύψος του φόρου αντανάκλασε τη ζημιά που προκαλούσε η εκάστοτε επιχείρηση και λειτουργούσε αναλογικά.

Η διαδικασία μεγιστοποίησης κέρδους υποχρεώνει τις επιχειρήσεις να παράγουν εκεί όπου το οριακό όφελος ισούται με το οριακό κόστος. Το κόστος περιλαμβάνει τον φόρο που αντανάκλα την εξωτερική οικονομική επιβάρυνση και ενσωματώνεται στο κόστος παραγωγής.

Με αυτό τον τρόπο και με την βοήθεια του φόρου, οι επιχειρήσεις αναγκάζονται να παράγουν σε αποτελεσματικό επίπεδο για την κοινωνία, αφού η παραγωγή περιορίζεται στα επίπεδα που πρέπει. Είναι πολύ σημαντικό βέβαια να υπάρχει επίγνωση του ποια επιχείρηση ρυπαίνει και πόσο.

Ο Coase εναντιωμένος στην προσέγγιση αυτή, που ήταν και η επικρατούσα την εποχή εκείνη, θεώρησε ότι η απόρριψη της κλασσικής φιλελεύθερης αντίληψης και η τάση του Ρίγου για παρεμβατισμό δεν έδιναν την σωστή κατεύθυνση για την επίλυση του προβλήματος (στηριζόμενος και στις έντονες αποτυχίες της αγοράς που αναδείχθηκαν εκείνη την περίοδο).

Ουσιαστικά, ο Coase υποστήριξε ότι υπάρχουν πολλές δυνατές λύσεις για κάθε πρόβλημα και ότι η παράδοση των ιδεών του Ρίγου δεν κατευθύνει την οικονομία αποτελεσματικά. Το ποια λύση είναι η καλύτερη δεν είναι πάντοτε σαφές, καθώς εξαρτάται από τα συγκεκριμένα δεδομένα κάθε περίπτωσης.

Μια σημαντική διαπίστωση που κάνει στο γνωστό άρθρο του για το κοινωνικό κόστος είναι ότι «το πρόβλημα εμφανίζει διαδραστικότητα (the reciprocal nature of the problem)», η αμοιβαία, δηλαδή, φύση του προβλήματος. Οποιοσδήποτε αποφασίσει να εκμεταλλευτεί ένα φυσικό πόρο μπορεί να βλάψει κάποιον άλλο, αλλά στον

αντίποδα και ο δυνητικά βλαπτόμενος στερεί από τον πρώτο την αξιοποίηση του πόρου αυτού.

Το ποιος έχει δίκιο αποτελεί ένα ζήτημα νομικής ερμηνείας, το οποίο πρέπει να εξετάζεται με βάση τις ιδιαιτερότητες κάθε περίπτωσης ξεχωριστά και όχι πριν την εμφάνιση του προβλήματος, αλλά μόλις γίνει εμφανές και καθοριστεί σαφώς. Οι προκαθορισμένες λύσεις, που βασίζονται στις πιο κοινές περιπτώσεις και επιδιώκουν την καθολική κάλυψη των περιπτώσεων, είναι εσφαλμένες και αποπροσανατολίζουν.

Κεφάλαιο 6^ο : ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

6.1. Η ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ

Υπάρχει έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον για τον τρόπο με τον οποίο η συναισθηματική νοημοσύνη μπορεί να βελτιώσει την απόδοση, είτε στον τομέα της εργασίας είτε στην εκπαίδευση, τόσο των παιδιών όσο και των ενήλικων μελών της κοινωνίας. Πολλές έρευνες έχουν συμπεράνει ότι η συναισθηματική νοημοσύνη συνδέεται άμεσα με την νοητική και, συνεπώς, με την επαγγελματική πορεία ενός ατόμου. Αξιοσημείωτο ποσοστό των ανθρώπων στην κοινωνία μας αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα υγείας που οφείλονται σε ψυχολογικά αίτια. Ως εκ τούτου, η κατανόηση και η μελέτη των αιτιών από τις οποίες προκύπτουν τα κοινωνικά συμπτώματα θα βοηθούσε σημαντικά στην αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή τους.

Είναι προφανές πώς η έννοια της συναισθηματικής νοημοσύνης κερδίζει διαρκώς έδαφος, τόσο στην επιστημονική κοινότητα, όσο και στον επιχειρηματικό κόσμο. Πολλοί θεωρούν τη συναισθηματική νοημοσύνη ως καίριο παράγοντα για την επίτευξη της επιτυχίας, είτε σε ακαδημαϊκό επίπεδο, είτε στην επαγγελματική σταδιοδρομία, είτε στην προσωπική ζωή. Οι άνθρωποι με υψηλή συναισθηματική νοημοσύνη έχουν πλεονέκτημα σε κάθε πτυχή της ζωής τους, ανεξαρτήτως αν πρόκειται για προσωπικές, οικογενειακές, κοινωνικές ή επαγγελματικές υποθέσεις. Είναι πιο ικανοποιημένοι με τη ζωή τους και επομένως πιο αποτελεσματικοί στην εργασία τους, επιδεικνύοντας ώριμη συμπεριφορά και ικανότητα να επιτύχουν υψηλά επίπεδα απόδοσης και επίδοσης.

Παρατηρείται μια αυξανόμενη τάση των επιχειρήσεων να εφαρμόζουν τη συναισθηματική νοημοσύνη στις διαπροσωπικές σχέσεις των εργαζομένων τους, με σκοπό να διαφοροποιήσουν το εργασιακό περιβάλλον συγκριτικά με το παρελθόν.

Αυτό είναι αποτέλεσμα των γρήγορων εξελίξεων στη σύγχρονη κοινωνία, στις οποίες οι επιχειρήσεις πρέπει να προσαρμοστούν. Επιπρόσθετα, οι εταιρείες έχουν αναγνωρίσει τη σημασία του ανθρώπινου δυναμικού ως κρίσιμου παράγοντα για την επιτυχία τους. Αυτό συμβαίνει διότι η ικανοποίηση του προσωπικού είναι απαραίτητη για την υψηλή απόδοσή του και έχει άμεσο αντίκτυπο στην εργασία και, συνεπώς, στα κέρδη και τη γενική επιτυχία της εταιρείας.

Η εργασία αντιπροσωπεύει πολύ περισσότερα από την απλή πηγή εισοδήματος. Είναι ένας τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος καταξιώνεται στην κοινωνία και αποκτά αυτοπραγμάτωση, συμβάλλοντας έτσι στην πρόοδο της συνολικά. Μέσω της εξειδίκευσης σε έναν τομέα, οι άνθρωποι διαμορφώνουν την προσωπικότητά τους και εξελίσσονται ως άτομα. Αυτή η σημασία της εργασίας οδήγησε στη μελέτη του πώς επηρεάζεται η ψυχολογία, η απόδοση και το βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων. Οι επιχειρήσεις αναγνωρίζουν σιγά σιγά αυτήν τη σημασία και προσπαθούν να δημιουργήσουν ευχάριστο εργασιακό περιβάλλον, καθώς οι εργαζόμενοι αφιερώνουν σημαντικό μέρος του χρόνου τους στην εταιρεία. Επομένως, η συναισθηματική νοημοσύνη αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία για την ομαλή λειτουργία των επιχειρήσεων.

Σήμερα, η συναισθηματική νοημοσύνη είναι ακόμα πιο σημαντική, καθώς η ομαδικότητα στα πλαίσια της εργασίας θεωρείται κρίσιμη και μέσω αυτής η κάθε εταιρία μπορεί να διαχειριστεί αποτελεσματικά τις συγκρούσεις και να επιτευχθεί αρμονική λειτουργία. Η συναισθηματική νοημοσύνη επηρεάζει πολλές πτυχές της ζωής των εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών και επαγγελματικών τους σχέσεων, καθώς και των διαπροσωπικών σχέσεων στην εταιρεία. Συνεπώς, η ευημερία της επιχείρησης συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την επιτυχή εφαρμογή της συναισθηματικής νοημοσύνης.

6.2. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Παραδείγματα πολυεθνικών εταιρειών που έχουν εφαρμόσει τη συναισθηματική νοημοσύνη στους εργαζομένους τους αποτελούν η Microsoft, η Delta Airlines, η At & T και η Savola (Goleman 1998; 2000; 2001). Άλλες εταιρείες έχουν ενσωματώσει τη συναισθηματική νοημοσύνη στις παραγωγικές τους διαδικασίες, όπως η Ford Motors, η American Express Financial Advisors, η IBM και η Coopers & Lybrand.

Από τις προαναφερθείσες εταιρείες προέκυψαν πολύ ενθαρρυντικά αποτελέσματα, τα οποία ενέπνευσαν την εφαρμογή των ίδιων μεθόδων και σε άλλες επιχειρήσεις. Αυτό οδήγησε στην ευρεία αποδοχή των μεθόδων της συναισθηματικής νοημοσύνης, καθώς ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι τις αντιλαμβάνονταν ως χρήσιμο εργαλείο. Αυτό το γεγονός δεν ήταν δεδομένο στο παρελθόν, καθώς η συναισθηματική πτυχή θεωρείτο ως εμπόδιο στον εργασιακό χώρο, αφού θεωρούταν ότι τα συναισθήματα επηρεάζουν αρνητικά την απόδοση του εργαζόμενου και τη σωστή λήψη αποφάσεων.

Πάραυτα, στον σύγχρονο κόσμο παρατηρείται μια αλλαγή στην άποψη αυτή, καθώς οι επιχειρήσεις αντιλαμβάνονται ότι το συναίσθημα παίζει σημαντικό ρόλο. Μέσω της κατάλληλης διαχείρισης των συναισθημάτων, μπορούν να επιτευχθούν εντυπωσιακά αποτελέσματα και να αποκομιστούν πολύτιμες πληροφορίες. Ενώ κάποιος μπορεί να διαχειρίζεται ευκολότερα τα συναισθήματά του όταν εργάζεται μόνος του, σε ομαδικό περιβάλλον η διαχείριση αυτών δεν είναι πάντα τόσο απλή, καθώς οι διαφορές απόψεων μπορεί να προκαλέσουν συγκρούσεις. Επιπλέον, η επιτυχία μιας εταιρείας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εικόνα που δημιουργεί στο καταναλωτικό κοινό, ενώ το πόσο αποδέχονται την εταιρεία οι καταναλωτές επηρεάζει άμεσα τα κέρδη της.

Η ανθρώπινη πλευρά μιας επιχείρησης παίζει σημαντικό ρόλο στην εικόνα που αυτή προβάλλει προς τους καταναλωτές και την κοινωνία. Στο εσωτερικό της εταιρείας, η συναισθηματική νοημοσύνη εκδηλώνεται μέσα από τις δράσεις των εργαζομένων και το βαθμό συμμετοχής τους στις δραστηριότητές της, βοηθώντας την να ενισχύσει την κοινωνική της υπευθυνότητα. Το προσωπικό αποτελεί το πολυτιμότερο ενεργητικό μιας εταιρείας, καθώς αντανακλά την κοινωνική της ταυτότητα. Ο «κοινωνικισμός» εμπνέει την εταιρική κουλτούρα, καθώς οι εργαζόμενοι αισθάνονται ότι συμβάλλουν σε κάτι σημαντικό, κερδίζοντας έτσι σεβασμό τόσο για τον εαυτό τους όσο και για την εταιρεία στην οποία εργάζονται.

Στη σύγχρονη κοινωνία, τόσο οι επιχειρήσεις όσο και οι εργαζόμενοι πρέπει να προσαρμόζονται στις αλλαγές για να παραμένουν ανταγωνιστικοί, πράγμα που σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι οφείλουν να εξελίσσονται συνεχώς προκειμένου να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις του περιβάλλοντος εργασίας. Πέραν της εκπαίδευσης και της τεχνικής εμπειρίας, η ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης είναι καθοριστική. Αυτό που θα ξεχωρίσει έναν εργαζόμενο είναι η ικανότητά του να αντιμετωπίζει συναισθηματικά τις προκλήσεις του εργασιακού περιβάλλοντος, σε συνδυασμό με την τεχνογνωσία και την εμπειρία του στον χώρο εργασίας.

6.3. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΗΓΕΣΙΑ

Είναι σημαντικό οι επιχειρηματίες να είναι καλοί ηγέτες και να μπορούν να εμπνεύσουν το προσωπικό για την επιτυχή ολοκλήρωση των επιδιωκόμενων στόχων. Η συναισθηματική νοημοσύνη συγκριτικά με την τυπική εκπαίδευση, όταν μιλάμε για θέσεις ευθύνης, μοιάζει να έχει ένα σημαντικό προβάδισμα. Κάποια από τα πλεονεκτήματά της περιλαμβάνουν τη δημιουργία εμπιστοσύνης, την προσαρμοστικότητα, την αυτοπεποίθηση, τον ηθικό χαρακτήρα, την καινοτομία, την αυτοεκτίμηση, την εξουδετέρωση των συγκρούσεων, την ευελιξία και την αντικειμενική αυτοκριτική (Locke, 2005). Τα στελέχη μπορούν, μέσω αυτής, να επωφεληθούν, με

τρόπο που να εργάζονται αρμονικά σε μια ομάδα και να ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες της εταιρείας και των συναδέλφων τους.

Σήμερα, η συναισθηματική νοημοσύνη συμβάλλει στη δημιουργία ηγετών, οι οποίοι λαμβάνουν υπόψιν τα συναισθήματα ως βασικό εργαλείο για τις αποφάσεις τους και βοηθούν τους υπαλλήλους και την εταιρεία να προοδεύσουν. Όπως εικάζουν οι Goleman et al. (2001), οι ηγέτες πρέπει να εμπνέουν συναισθήματα σε εκείνους που καθοδηγούν. Πρέπει να συντονίζουν τις προσπάθειές τους για να επιτύχουν τους στόχους της εταιρείας. Ωστόσο, αυτό δεν καθιστά πάντα εφικτό, καθώς ένας αρχηγός μπορεί να μην συντονίσει σωστά τους υπαλλήλους, φέρνοντας διαφορετικό αποτέλεσμα από το επιδιωκόμενο. Η αυθεντική ηγεσία πρέπει να λαμβάνει υπόψιν τη συναισθηματική νοημοσύνη για να επιτύχει, εξασφαλίζοντας ότι οι ενέργειές της θα οδηγήσουν στα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα.

Κρίνοντας από τα προαναφερόμενα, είναι προφανές ότι ένας ηγέτης είναι σημαντικό να διαθέτει τουλάχιστον τα βασικά χαρακτηριστικά της συναισθηματικής νοημοσύνης, όπως η αυτογνωσία, η κοινωνική αντίληψη, η κατανόηση και η ικανότητα διαχείρισης των ενδοεπιχειρησιακών σχέσεων. Τα χαρακτηριστικά αυτά του δίνουν ισχυρό πλεονέκτημα για την επιτυχή πορεία του, καθώς υπό άλλες συνθήκες δεν θα μπορεί να διαχειριστεί αποτελεσματικά τα συναισθήματά του. Η άτσαλη χρήση της συναισθηματικής νοημοσύνης μπορεί να χαλάσει τις ισορροπίες σε μία επιχείρηση και να επηρεάσει αρνητικά τις διαπροσωπικές σχέσεις του στελέχους με τους υφισταμένους τους. Όταν κάποιος δεν μπορεί να αποκωδικοποιήσει σωστά τον εσωτερικό του κόσμο, συναντά δυσκολία στην κατανόηση των συναισθημάτων των γύρω του και αυτό φέρνει δυσάρεστα αποτελέσματα. Αντίθετα, όταν ο ηγέτης κατανοεί το μέσα του, καταφέρνει να αναδείξει τον καλό του εαυτό, πράγμα που θα επιφέρει μία ομαλή συμβίωση με τον εργασιακό του περίγυρο. Τελικά, το «γνώθι σαυτόν» δημιουργεί θετικά αποτελέσματα τόσο ως προς την ενσυναίσθηση, όσο και προς την διαχείριση του εαυτού μας και η συνδυαστική τους χρήση συμβάλλει θετικά στην ανάπτυξη υγιών διαπροσωπικών σχέσεων. Η σχέση των στοιχείων αυτών με τη συναισθηματική νοημοσύνη αποτελεί ουσιαστικό συστατικό για μια αποτελεσματική ηγεσία.

Εν κατακλείδι, η συναισθηματική νοημοσύνη εμπεριέχει πολύ ποιοτικά χαρακτηριστικά τα οποία θα μπορούσε να εφαρμόσει ο κάθε άνθρωπος στις διαπροσωπικές του σχέσεις. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι η υιοθέτηση τέτοιων στοιχείων μπορεί να συμβάλλει σε γενικότερα πλαίσια και στην βελτίωση της ίδιας της κοινωνίας, πέραν των ενδοεταιρικών πλαισίων.

Κεφάλαιο 7^ο : ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ- ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Στην μελέτη περίπτωσής μας, θέτουμε ως αντικείμενο έρευνας μία θετική εξωτερικότητα, για την οποία θα δημιουργήσουμε μία συνάρτηση ως βοηθητικό εργαλείο. Στα πλαίσια της έρευνας, επικεντρωνόμαστε στην επαγγελματική απόδοση και αποτελεσματικότητα ενός ατόμου μέσα στην κοινωνία. Ωστόσο, το θέμα δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην εργασία και τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος βιοπορίζεται, αλλά αφορά οτιδήποτε κάποιος επιλέγει να κάνει μέσα στην ημέρα του, το οποίο επιδρά σε άλλους ανθρώπους στον περίγυρό του, όπως ο εθελοντισμός, μία αθλητική δραστηριότητα, μία μετακόμιση κλπ. Πάραυτα, στην ενότητα αυτή θα επικεντρωθούμε στην εργασία.

Ας ονομάσουμε τη συνάρτησή μας "PE" από τον όρο Professional Efficiency, η οποία θα πλαισιώνεται από δύο μεταβλητές. Η πρώτη θα ονομάζεται "SPA", από τον όρο Spiritual Ability, και θα αντιπροσωπεύει την πνευματική ικανότητα ενός ατόμου σε ευρύτερο γνωστικό-πρακτικό πλαίσιο. Η δεύτερη θα ονομάζεται "SOA", από τον όρο Social Adjustment, και θα περιλαμβάνει παράγοντες που έχουν να κάνουν με την κοινωνική προσαρμοστικότητα και τη συναισθηματική νοημοσύνη ενός ανθρώπου. Η συνάρτησή μας, λοιπόν, θα έχει την εξής μορφή:

$$PE = SPA * SOA$$

Για να διευκολύνουμε την ανάλυση, δεν θα εισάγουμε άλλες μεταβλητές στη συνάρτησή μας, διατηρώντας την απλή και κατανοητή. Ωστόσο, στην περίπτωση κάθε μεταβλητής υπάρχουν στοιχεία που την επηρεάζουν και την διαμορφώνουν και τα οποία θα δούμε αναλυτικά στις επόμενες παραγράφους .

Όσον αφορά την πρώτη μεταβλητή που ορίστηκε, ένα τέτοιο στοιχείο θα μπορούσε να είναι η πρακτική αντίληψη του κάθε ανθρώπου ("PP": Practical Perception), καθώς και το επίπεδο της νοημοσύνης του ("I": Intelligence). Τα δύο αυτά στοιχεία σχετίζονται έντονα με την κληρονομικότητα και την εμπειρία. Άλλα στοιχεία θα μπορούσαν να είναι η εκπαίδευση ("E": Education), η γνώση ("K": Knowledge), καθώς και η εξάσκηση ("PR": Practice), η οποία ενισχύει την ταχύτητα σκέψης.

Σχετικά με τη δεύτερη μεταβλητή, ορισμένα στοιχεία που μπορούν να την επηρεάσουν περιλαμβάνουν τη ψυχολογία ("PS": Psychology), που σχετίζεται τόσο με την κληρονομικότητα όσο και με ποικίλα τυχαία γεγονότα που μπορεί να προκύψουν, προκαλώντας συχνές αλλαγές σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα. Επιπλέον, η αυτοπεποίθηση του ατόμου ("SC": Self Confidence), η αυτοεκτίμηση ("SE": Self Esteem) και η άνεση ("C": Convenience) στις κοινωνικές του σχέσεις αποτελούν σημαντικά στοιχεία.

Επομένως, βασιζόμενοι στην λογική ότι τα προαναφερθέντα στοιχεία είναι αυτά που καθορίζουν στον μεγαλύτερο βαθμό τις μεταβλητές μας, η τελική μορφή της συνάρτησης θα είναι:

$$PE = SPA(PP, I, E, K, PR) * SOA(PS, SC, SE, C)$$

Αρχικά, θέτουμε τα όρια των μεταβλητών SPA σε 0 έως 10 και SOA σε 0 έως 1. Παίρνουμε ως δεδομένο ότι τα άκρα των δύο μεταβλητών δεν είναι ρεαλιστικά, οπότε τα εύρη θα απεικονίζονται (0,10) και (0,1) αντίστοιχα και όχι με αγκύλες. Όσο πιο χαμηλή, λοιπόν, είναι η κάθε τιμή, τόσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο των στοιχείων από τα οποία επηρεάζονται. Αντίστοιχα, όσο πιο υψηλή η τιμή, τόσο υψηλότερο το επίπεδο. Έτσι, η συνάρτησή μας προσεγγίζει την άριστη επαγγελματική απόδοση όσο πλησιάζει στο 10 και την χειρίστη όσο πλησιάζει στο 0.

Στο πλαίσιο αυτό, θεωρούμε ότι τα στοιχεία που επηρεάζουν τη μεταβλητή "SPA" είναι πλήρως υποκειμενικά, δηλαδή δεν μπορούν να τροποποιηθούν μέσω κρατικής παρέμβασης. Με αυτή τη λογική η μεταβλητή αυτή αποκτά την ιδιότητα ενός αμετάβλητου όρου. Παρόλο που αυτή η υπόθεση δεν είναι καθολικά ρεαλιστική, μας

επιτρέπει να εστιάσουμε στη μεταβλητή "SOA" και την επίδραση που μπορεί να έχει αυτή στην εργασιακή απόδοση ενός ατόμου.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι μια τιμή της "PE" που προσεγγίζει το 10 και με την προϋπόθεση ότι αυτό ισχύει για όλα τα άτομα που απαρτίζουν μία κοινότητα, μπορεί να οδηγήσει σε μια εξαιρετικά αποδοτική κοινωνία, δηλαδή σε ένα κράτος που λειτουργεί άψογα. Ένα τέτοιο σενάριο θα ευνοούσε σημαντικά την οικονομία, τόσο από μικροοικονομικής άποψης, όσο και από μακροοικονομικής. Επομένως, σε οικονομικούς όρους, αυτό θα οδηγούσε στη μεγιστοποίηση της ευημερίας των ανθρώπων της κοινωνίας αυτής.

Στην παρούσα παράγραφο θα ασχοληθούμε με την σημαντικότητα της έννοιας της κοινωνικής προσαρμογής, δηλαδή την σημαντικότητα της μεταβλητής "SOA". Στοιχεία σαν την αυτοεκτίμηση και την αυτοαποδοχή παίζουν κρίσιμο ρόλο για την καθημερινότητα ενός ατόμου. Τα άτομα με χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης ("SE") και αυτοπεποίθησης ("SC"), που εργάζονται για να επιτύχουν κάποιους στόχους σε μια ομάδα θα είναι πολύ λιγότερο παραγωγικά από τα άτομα με υψηλά επίπεδα στα στοιχεία αυτά, ακόμη και αν τα τελευταία είναι λιγότερο εξειδικευμένα και πιάνουν γενικά χαμηλότερα επίπεδα στη μεταβλητή "SPA". Επιπλέον, η ικανότητα άνετης αλληλεπίδρασης ("C") με άλλους παίζει καθοριστικό ρόλο στην εξάλειψη των αμφιβολιών και των επιφυλάξεων, επιτρέποντας στα άτομα να εκφράσουν ελεύθερα τις μοναδικές προσωπικότητες τους και να επιδείξουν τις γνώσεις και τις ικανότητές τους. Αναμφίβολα, οι ιδιότητες αυτές συμβάλλουν στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και ενισχύουν ένα πιο ευνοϊκό εργασιακό περιβάλλον σε οποιαδήποτε επιχείρηση ή οργανισμό. Ακόμη, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η ψυχολογία ("PS") ασκεί τη μεγαλύτερη επιρροή στην εν λόγω μεταβλητή, καθώς επηρεάζει άμεσα τα κίνητρα και τη διάθεση του ατόμου για εργασία, αλλά και τη συνολική παραγωγικότητα. Συνοψίζοντας, όλοι αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν άμεσα τα επίπεδα εστίασης και συγκέντρωσης ενός ατόμου, επηρεάζοντας κατά συνέπεια τη συνολική εργασιακή του απόδοση.

Έτσι, η σημασία του "Social Adjustment" στην έρευνά μας συνδέεται άμεσα με την ικανότητα συγκέντρωσης. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ένα άτομο με εξαιρετικά επίπεδα συγκέντρωσης μπορεί να αξιοποιήσει το 100% των προσωπικών

του δυνατοτήτων. Αυτός είναι και ο λόγος που η μεταβλητή "SOA" θα εκφράζεται στη συνάρτηση αυτή ως ποσοστό.

Για να εσωτερικεύσει αυτή την εξωτερικότητα, το κράτος έχει τη δυνατότητα, ή μάλλον την υποχρέωση, να παρέμβει λαμβάνοντας μέτρα που αυξάνουν άμεσα το επίπεδο της μεταβλητής "SOA". Ο κύριος φορέας στον οποίο το κράτος μπορεί να επενδύσει είναι η εκπαίδευση. Το Υπουργείο Παιδείας, για παράδειγμα, θα μπορούσε να εισαγάγει σχετικά μαθήματα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με έμφαση στην ψυχολογία και την κοινωνική προσαρμογή, τα οποία να αναβαθμίζονται αναλογικά με την ηλικία των μαθητών. Τα εν λόγω μαθήματα θα πρέπει να εξετάζουν πολλά θέματα και να προάγουν την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση των διδασκόμενων, έτσι ώστε, βγαίνοντας στην αγορά εργασίας, να είναι έτοιμοι να λαμβάνουν αποφάσεις. Επιπλέον, θα πρέπει να εστιάζουν σε τομείς όπου είναι ικανοί και να μην απογοητεύονται από δραστηριότητες που δεν καταφέρνουν να είναι εξίσου αποδοτικοί, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι πρέπει να τις εγκαταλείπουν εντελώς. Επίσης, είναι σημαντικό να μάθουν να συνεργάζονται με άλλους ανθρώπους και να αποδέχονται τις διαφορές στις προσωπικότητές τους. Αυτό, φυσικά, μπορεί να επιτευχθεί αφού πρώτα μάθουν να αγαπάνε και να αποδέχονται τον ίδιο τους τον εαυτό. Επίσης, μπορεί να επιτευχθεί και με την προώθηση εθελοντικών δραστηριοτήτων στο πλαίσιο του σχολείου, με συχνή επανάληψη ώστε να ενισχυθεί η κοινωνική ευαισθησία των παιδιών.

Ακόμη, μία αύξηση των πόρων που διατίθενται για τα σχολεία στη πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση θα μπορούσε να επιτρέψει την πρόσληψη ειδικευμένων επαγγελματιών, όπως ψυχολόγων. Αυτοί οι ειδικοί θα προσφέρουν τις υπηρεσίες τους μέσω της οργάνωσης και παρουσίασης εστιασμένων διαλέξεων, είτε εβδομαδιαία είτε ακόμη και σε πιο συχνή βάση.

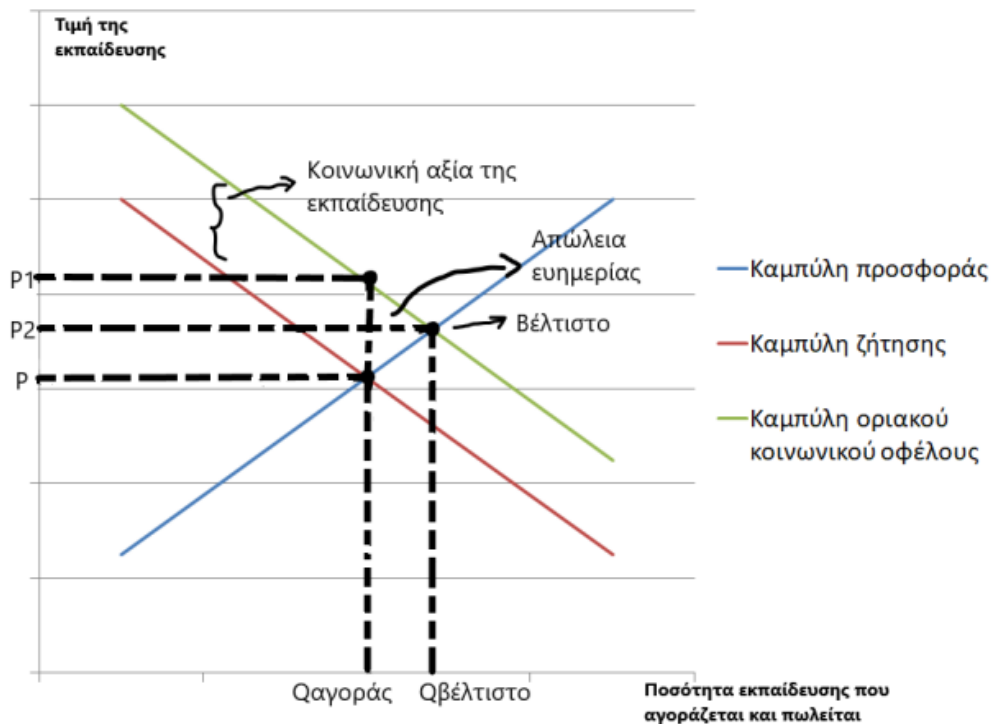
Από την άλλη πλευρά, η κάθε Τοπική Αυτοδιοίκηση θα μπορούσε να συνεισφέρει σημαντικά σε αυτό τον σκοπό μέσω της οργάνωσης και χρηματοδότησης εθελοντικών εξωσχολικών δραστηριοτήτων, καθώς και άλλων διαδραστικών προγραμμάτων. Για παράδειγμα, η παροχή δωρεάν μαθημάτων θεάτρου ή παρόμοιων δραστηριοτήτων και παιχνιδιών θα μπορούσε να είναι εξαιρετικά επωφελής, καθώς θα

συμβάλλει στην άνεση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και της έκφρασης των συμμετεχόντων σε ένα κοινωνικό πλαίσιο.

Κλείνοντας αυτό το τμήμα, είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι η ενίσχυση της μεταβλητής "SOA" έχει θετικές επιδράσεις στην ευημερία της κοινωνίας συνολικά πέρα από την οικονομική πτυχή, καθώς επικεντρώνεται στον ψυχολογικό παράγοντα, ο οποίος πιθανότατα επηρεάζει ακόμα περισσότερο την γενική έννοια της ευημερίας.

Στην ανάλυσή μας, θα αξιοποιήσουμε το βιβλίο «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ» (2018) με συγγραφείς Mankiw N. Gregory και Taylor P. Mark. Συγκεκριμένα, θα επικεντρωθούμε στο κεφάλαιο που αφορά τις εξωτερικότητες για να δείξουμε, μέσω διαγραμμάτων, πώς η εσωτερίκευση της θετικής μας εξωτερικότητας, με την εκπαίδευση ως αντικείμενο ανάλυσης, μπορεί να δημιουργήσει προστιθέμενη αξία σε μια κοινωνία μέσω κρατικής παρέμβασης και επιδοτήσεων. Εδώ, επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε την εκπαίδευση, δεδομένου ότι αυτός είναι ο κλάδος που πρέπει να επηρεαστεί στην περίπτωσή μας, αφού η εκπαίδευση συνδέεται στενά με τον παράγοντα "SOA". Επίσης, έχοντας θεωρήσει ότι από τις δύο μεταβλητές, η μία δεν μεταβάλλεται, η ενίσχυση του παράγοντα "SOA" θα προκαλέσει και ενίσχυση του PE.

Ξεκινώντας την ανάλυση, πρέπει να σημειωθεί ότι η καμπύλη ζήτησης των καταναλωτών δεν αντικατοπτρίζει πάντα την πραγματική αξία ενός αγαθού για την κοινωνία. Για παράδειγμα, η εκπαίδευση είναι μια δραστηριότητα που συχνά υποτιμάται από τους καταναλωτές σε σχέση με την πραγματική της αξία για την κοινωνία συνολικά. Στην ισορροπία της αγοράς, στην ποσότητα Q αγοράς, η αξία των ιδιωτικών οφελών της εκπαίδευσης για τα άτομα είναι P, αλλά η πραγματική της αξία για την κοινωνία συνολικά είναι P1. Η κάθετη απόσταση μεταξύ P και P1 αντιπροσωπεύει την αξία του εξωτερικού οφέλους για την κοινωνία.

Πηγή: Μειντάνης Σ.Χ. (2022)

Διάγραμμα 7.1

Διαγραμματική απεικόνιση της κοινωνικά βέλτιστης ποσότητας χρησιμοποιώντας την εκπαίδευση ως αγαθό

Επειδή η κοινωνική αξία υπερέχει της ιδιωτικής αξίας σε κάθε επίπεδο παραγωγής, η καμπύλη κοινωνικής αξίας, γνωστή και ως καμπύλη οριακού κοινωνικού οφέλους, βρίσκεται ψηλότερα από την καμπύλη ζήτησης. Η καμπύλη οριακού κοινωνικού οφέλους είναι η ιδιωτική αξία συν το εξωτερικό όφελος για την κοινωνία σε κάθε ποσότητα.

Η βέλτιστη ποσότητα εντοπίζεται εκεί όπου η καμπύλη της κοινωνικής αξίας τέμνεται από την καμπύλη προσφοράς, η οποία αντικατοπτρίζει το κόστος. Η ποσότητα αυτή υπερβαίνει την ποσότητα που καθορίζεται από την ιδιωτική αγορά και συνεπώς, η κοινωνικά βέλτιστη τιμή είναι υψηλότερη από την τιμή ισορροπίας της αγοράς.

Αυτό υποδηλώνει ότι στην ισορροπία της αγοράς η αξία της εκπαίδευσης υποτιμάται. Η απώλεια ευημερίας που συνδέεται με το αποτέλεσμα της ιδιωτικής

αγοράς στο Q αγοράς αναπαρίσταται από το τρίγωνο που δημιουργείται από το σημείο ισορροπίας της αγοράς (P , Q αγοράς), το βέλτιστο σημείο ισορροπίας ($P2$, Q βέλτιστο) και το σημείο που η διακεκομμένη γραμμή της βέλτιστης ποσότητας τέμνει την καμπύλη ζήτησης, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 7.1. Η αποτυχία της αγοράς μπορεί να διορθωθεί αν οι συμμετέχοντες στην αγορά παρακινηθούν να εσωτερικεύσουν την εξωτερικότητα. Προκειμένου η ισορροπία της αγοράς να προσεγγίσει περισσότερο το κοινωνικά βέλτιστο, απαιτείται επιδότηση.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- 1) Acemoglu, D. (1998) "Why do new technologies complement skills? Directed technical change and wage inequality", *The Quarterly Journal of Economics*, November, vol. 113, Issue 4, p. 1055-1089.
- 2) Altonji, J. & Dunn, T. (1996) "The Effects of Family Characteristics on the Return to Education", *The Review of Economics and Statistics*, November, vol. 78, No. 4, p. 692-704.
- 3) Ammermuller, A. & Kuckulenz, A. & Zwick, T. (2006) "Aggregate Unemployment Decreases Individual Returns to Education", ZEW Discussion Papers 06-034, ZEW-Leibniz Centre for European Economic Research.
- 4) Aslanbeigui, N. & Medema, S.G. (1998) "Beyond The Dark Clouds: Pigou and Coase on Social Cost", *History of Political Economy*, January 1, vol. 30, Issue 4, p. 600-625.
- 5) Autor, D. & Levy, F. & Murnane, R. (2003) "The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Investigation", *The Quarterly Journal of Economics*, November 1, vol. 118, Issue 4, p. 1279-1333.
- 6) Azariadis, C. & Drazen, A. (1990) "Threshold Externalities in Economic Development", *The Quarterly Journal of Economics*, May, vol. 105, No. 2, p. 501-526.
- 7) Barnett, A.H. & Yandle, B. (2009) "The end of the externality revolution", *Social Philosophy and Policy*, July, vol. 26, Issue 2, p. 130-150.
- 8) Barro, R.J. (2001) "Human Capital and Growth", *The American Economic Review*, May, vol. 91, No. 2, p. 12-17.
- 9) Baumol, W.J. (1972) "On taxation and the control of externalities", *The American Economic Review*, June, vol. 62, No. 3, p. 307-322.
- 10) Becker, G.S. (1964) "Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education", New York: Columbia University Press.

- 11) Becker, G.S. & Murphy, K.M. (1992) "The Division of Labor, Coordination Costs and Knowledge", *The Quarterly Journal of Economics*, November, vol. 107, No. 4, p. 1137-1160.
- 12) Benhabib, J. & Spiegel, M. (1994) "The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-Country Data", *Journal of Monetary Economics*, vol. 34, Issue 2, p. 143-173.
- 13) Bernheim, B.D. & Scholz, K.J. (1993) "Private Saving and Public Policy", in Poterba, J. (ed.). *Tax Policy and the Economy*, Cambridge: MIT Press, January, vol. 7, p. 73-110.
- 14) Black, D. & Kolesnikova, N. & Lowell, T. (2009) "Earnings Functions When Wages and Prices Vary by Location, *Journal of Labor Economics*", January, vol. 27, No. 1, p. 21-47.
- 15) Blanchflower, D. & Oswald, A. & Garrett, M. (1990) "Insider Power in Wage Determination", *Economica*, New Series, vol. 57, No. 226, p. 143-170.
- 16) Blaug, M. (1970) "An Introduction to the Economics of Education", London: Allen Lane The Penguin Press.
- 17) Blundell, R. (1999) "Human Capital Investment: The Returns from Education and Training to the Individual, the Firm and the Economy", *Fiscal Studies*, March, vol. 20, No. 1, p. 1-23.
- 18) Bradburry, K. (2002) "Education and Wages in the 1980s and 1990s: Are all groups moving up together?", *Federal Reserve Bank of Boston, New England Economic Review*, January 28, Issue Q 1, p. 19-46.
- 19) Brauer, D. & Hickok, S. (1995) "Explaining the Growing Inequality in Wages across skill levels", *FRBNY Economic Policy Review*, January, vol. 1, No. 1, p. 61-75.
- 20) Brunello, G. & Fort, M. & Weber, G. (2009) "Changes in Compulsory Schooling, Education and the Distribution of Wages in Europe", *The Economic Journal*, March, vol. 119, No. 536, p. 516-539.
- 21) Campbell, D. (2016) "Ronald Coase's the Problem of Social Cost", *The University of Queensland Law Journal*, August 1, vol. 35, No. 1, p. 75-98.
- 22) Choi, K.S. (1993) "Technological Change and Educational Wage Differentials in Korea", *Center Discussion Paper No. 698*, ZBW-Leibniz Information Centre for Economics.

- 23) Coase, R.H. (1937) "The Nature of the Firm", *Economica*, November, vol. 4, No. 16, p. 386-405.
- 24) Coase, R.H. (1960) "The Problem of Social Cost", *The Journal of Law & Economics*, Oktober, vol. 3, p. 1-44.
- 25) Coase, R.H. (1993) "Law and Economics at Chicago", *The Journal of Law & Economics*, April, vol. 36, No. 1, Part 2, p. 239-254.
- 26) Coase, R.H. (2006) "The Conduct of Economics: The Example of Fisher Body and General Motors", *Journal of Economics & Management Strategy*, April, vol. 15, No. 2, p. 255–278.
- 27) Coleman, J.L. (1980) "Efficiency, exchange, and auction: Philosophic aspects of the economic approach to law", *California Law Review*, March, vol. 68, No. 2, p. 221-249.
- 28) Commission of the European Communities (1995) "White Paper on education and training - Teaching and learning - Towards the learning society", [online]. Available from: [Your gateway to the EU, News, Highlights | European Union \(europa.eu\)](http://europa.eu) (Accessed 29 November 1995)
- 29) Cornes, R. & Sandler, T. (1996) "The theory of externalities, public goods, and club goods", 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- 30) Dahlman, C.J. (1979) "The problem of externality", *The Journal of Law and Economics*, April, vol. 22, No. 1, p. 141-162.
- 31) De la Fuente, A. & Ciccone, A. (2002) "Human capital and growth in a global and knowledge-based economy", Report for the European Commission, DG for Employment and Social Affairs.
- 32) Demsetz, H. (1996) "The core disagreement between Pigou, the profession, and Coase in the analyses of the externality question", *European Journal of Political Economy*, December, vol. 12, No. 4, p. 565- 579.
- 33) Denison, E.F. (1962) "The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us", New York: Committee for Economic Development.
- 34) Denison, E. F. (1966) "Measuring the Contribution of Education to Economic Growth", *International Economic Association Series*, in Robinson E.A.G. & Vaizey J. E. (eds). *The Economics of Education*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, chapter 0, p. 202-260.

- 35) DeSerpa, A.C. (1994) "Pigou and Coase: A mathematical reconciliation", *Journal of Public Economics*, June, vol. 54, Issue 2, p. 267-286.
- 36) Dustmann, C. & Rajah, N. & van Soest, A. (2002) "Class size, education and wages", *The Economic Journal*, February 13, vol. 113, Issue 485, p. F99-F120.
- 37) Easterlin, R.A. (1981) "Why Isn't the Whole World Developed?", *The Journal of Economic History*, March, vol. 41, No. 1, p. 1-19.
- 38) European Commission: Eurostat (2008) "Europe in figures", Eurostat yearbook, European Communities.
- 39) European Commission: Eurostat (2012) "Science, technology and innovation in Europe", Pocketbooks, Publications European Union.
- 40) Eurydice (2013) "The structure of the European Education systems 2012/2013: Schematic diagrams", [online]. Available from: [Your gateway to the EU, News, Highlights | European Union \(europa.eu\)](#) (Accessed 15 January 2013)
- 41) Feder, G. & Just, R.E. & Zilberman, D. (1985) "Adoption of Agricultural Innovations in Developing Countries: A Survey", *Economic Development and Cultural Change*, January, vol. 33, No. 2, p. 255-298.
- 42) Galor, O. & Moav, O. (2000) "Ability-biased technological transition, wage inequality, and economic growth", *The Quarterly Journal of Economics*, May 1, vol. 115, Issue 2, p. 469-497.
- 43) Galor, O. & Tsiddon, D. (1997) "The distribution of human capital and economic growth", *Journal of Economic Growth*, March, vol. 2, No. 1, p. 93-124.
- 44) Goldin, C. & Katz, L. (2007) "Long-run changes in the U.S. wage structure: narrowing, widening, polarizing", *Brookings Papers on Economic Activity, Economic Studies Program*, The Brookings Institution, December, vol. 38, No. 2, p. 135-168.
- 45) Hovenkamp, H.J. (2009) "The Coase theorem and Arthur Cecil Pigou", *Arizona Law Review*, vol. 51, p. 633-649.
- 46) Huffman, W.E. (1977) "Allocative Efficiency: The Role of Human Capital", *The Quarterly Journal of Economics*, February, vol. 91, No. 1, p.59-79.
- 47) Huffman, W.E. (1981) "Black-White Human Capital Differences: Impact on Agricultural Productivity in the U.S. South", *The American Economic Review*, March, vol. 71, No. 1, p. 94-107.

- 48) Lewis, E.G. (2005) "Immigration, Skill Mix, and the Choice of Technique", [online]. Federal Reserve Bank of Philadelphia, working paper No.05-8. Available from: [Home :: SSRN](#) (Accessed 28 July 2005)
- 49) Libecap, G.D. (2016) "Coasean Bargaining to Address Environmental Externalities", [online]. NBER Working Papers No. w21903, available from: [Home :: SSRN](#) (Accessed 25 January 2016)
- 50) Lucas, R.E. (1988) "On the Mechanisms of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, June, vol. 22, No. 1, p. 3-42.
- 51) Lucas, R. (1990) "Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries", *The American Economic Review*, May, vol. 80, No. 2, p. 92-96.
- 52) McChesney, F.S. (2006) "Coase, Demsetz, and the unending externality debate", *Cato Journal*, December, vol. 26, No. 1, p. 179-200.
- 53) McMahon, W.W. (1997) "Recent Advances in Measuring the Social and Individual Benefits of Education", *International Journal of Educational Research*, vol. 27, Issue 6, p. 449-531. [https://doi.org/10.1016/S0883-0355\(97\)00047-5](https://doi.org/10.1016/S0883-0355(97)00047-5)
- 54) Mincer, J.A. (1958) "Investment in human capital and personal income distribution", *The Journal of Political Economy*, August, vol. 66, No. 4, p. 281-302.
- 55) Mincer, J.A. (1974) "Schooling, Experience and Earnings", New York: Columbia University Press.
- 56) Moretti, F. (2000) "Conjectures on World Literature", *New Left Review*, vol. 2, Issue 1, p. 54-68.
- 57) Nassiakou, M. (1981) "The Tendency toward Learning in the Greek Countryside", *Journal of the Hellenic Diaspora*, vol. 8, Nos. 1-2, p. 63-69.
- 58) Nelson, R.R. & Phelps, E.S. (1966) "Investment in Humans, Technological Diffusion and Economic Growth", *The American Economic Review*, March 1, vol. 56, No. 1-2, p. 69-75.
- 59) OECD Indicators (2003) "Education at a Glance", OECD, September 16.
- 60) OECD Indicators (2007) "Education at a Glance", OECD, September 18.
- 61) OECD Indicators (2009) "Education at a Glance", OECD, September 8.
- 62) OECD Indicators (2011) "Economic, Environmental and Social Statistics", *Factbook 2011-2012*, OECD, December 7.
- 63) Papanoutsos, E.P. (1978) "Educational Demotivism", *Comparative Education Review*, February, vol. 22, No. 1, p. 46-50.

- 64) Parsons, T. (1959) "The School Class as a Social System", *Harvard Educational Review*, vol. 29, p. 297-318.
- 65) Pasour, E. C. (1996) "Pigou, Coase, common law, and environmental policy: Implications of the calculation debate", *Public Choice*, June, vol. 87, p. 243-258.
- 66) Pigou, A.C. (1921) "The Economics of Welfare", *The Economic Journal*, June 1, vol. 31, Issue 122, p. 206-213.
- 67) Popper, K.R. (1966) "The Open Society and Its Enemies", London: Routledge Kegan Paul.
- 68) Pritchett, L. (2006) "Does Learning to Add up Add up? The Returns to Schooling in Aggregate Data", *Handbook of the Economics of Education*, vol. 1, p. 635-695.
[https://doi.org/10.1016/S1574-0692\(06\)01011-7](https://doi.org/10.1016/S1574-0692(06)01011-7)
- 69) Psacharopoulos, G. (1993) "Demythologizing Sisyphus, or Towards True Educational Reform", *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 11, Issue 2, p. 293-298.
- 70) Psacharopoulos, G. (1995) "Education in Greece Today: Contributions to the Perennial Debate", *Journal of Modern Greek Studies*, Oktober, vol. 13, Issue 2, p. 169-178.
- 71) Rauch, J. (1993) "Does History Matter Only When It Matters Little? The Case of City-Industry Location", *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 108, Issue 3, p. 843-867.
- 72) Romer, P.M. (1986) "Increasing Returns and Long-run Growth", *Journal of Political Economy*, October, vol. 94, No. 5, p. 1002-1037.
- 73) Romer, P.M. (1990) "Endogenous Technological Change", *Journal of Political Economy*, Oktober, vol. 98, No. 5, p. S71-S102.
- 74) Romer, P.M. (1993) "Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, December, vol. 32, Issue 3, p. 543-573.
[https://doi.org/10.1016/0304-3932\(93\)90029-F](https://doi.org/10.1016/0304-3932(93)90029-F)
- 75) Schultz, T.W. (1961) "Investment in Human Capital", *The American Economic Review*, March, vol. 51, No. 1, p. 1-17.
- 76) Schultz, T. W. (1963) "The economic value of education", New York: Columbia University Press.
- 77) Schultz, T.W. (1993) "The Economic Importance of Human Capital in Modernization", *Education Economics*, vol. 1, No. 1, p. 13-19.

- 78) Scott, M. (1989) "A New View of Economic Growth", Oxford: Clarendon Press.
- 79) Simpson, A.B. (1996) "Coase v. Pigou Reexamined", *The Journal of Legal Studies*, January, vol. 25, No. 1, p. 53-97.
- 80) Solmon, L.C. (1975) "The Relation between schooling and savings behavior: An example of the indirect effects of education", in Juster, F.T. (ed.). *Education, Income and Human Behavior*, NBER, p. 253-294.
- 81) Temple, J. (2000) "Growth Regressions and What the Textbooks Don't Tell You", *Bulletin of Economic Research*, vol. 52, No. 3, p. 181-205.
- 82) Von Jhering, R. (1997) "The struggle for law", New Jersey: The Lawbook Exchange, LTD.
- 83) Welch, F. (1975) "Human Capital Theory: Education, Discrimination, and Life Cycles", *The American Economic Review*, May, vol. 65, No. 2, p. 63-73.
- 84) Wheeler, C. (2005) "Cities, Skills, and Inequality", *Growth and Change; A Journal of Urban and Regional Policy*, July, vol. 36, Issue 3, p. 329-353.
- 85) Wolfe, B. & Haveman, R. (2001) "Accounting for the Social and Non-market Benefits of Education", in Helliwell, J.F. (ed.). *The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-being*, Vancouver: University of British Columbia Press.
- 86) Wößmann, L. (2003a) "Schooling Resources, Educational Institutions and Student Performance: The International Evidence", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, May 22, vol. 65, Issue 2, p. 117- 170. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.00045>
- 87) Wößmann, L. (2003b) "Specifying Human Capital", *Journal of Economic Surveys*, June 3, vol. 17, Issue 3, p. 239-270. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00195>
- 88) WORLD BANK (2000) "World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty", Oxford: Oxford University Press.
- 89) Yandle, B. (1998) "Coase, Pigou, and environmental rights", in Hill, P.J. & Meiners, R.E. (eds). *Who Owns the environment?* Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, p. 119-152.
- 90) Α.ΔΙ.Π. (2014) «Ετήσια Έκθεση της Α.ΔΙ.Π. 2013-2014». Αθήνα: Αρχή Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση.
- 91) Δημαράς, Α. (1990) «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε» (τ. 2). Αθήνα: Ερμής.

- 92) ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2009) «Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης Νοικοκυριών έτους 2007», Δελτίο Τύπου 16/4/2009, σελ.16.
- 93) Καζαμίας, Α. (1983) «Εκπαιδευτική Κρίση στην Ελλάδα και οι Ιδιαιτερότητές της: Μια Ιστορική Συγκριτική Προσέγγιση» (τ. 58). Αθήνα: Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών.
- 94) Καζαμίας, Α. (1995) «Μεσαίος Καζαμίας Ερμού Σαλίβερου». Αθήνα: Β. & Δ. Σαλίβερους.
- 95) Καλαϊτζιδάκης, Π. & Καλυβίτης, Σ. (2008) «Οικονομική Μεγέθυνση· Θεωρία και Πολιτική». Αθήνα: Κρητική.
- 96) Καρμάς, Κ. (1986) «Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός στα πλαίσια των οικονομικών και κοινωνικών πλάνων ανάπτυξης στην Ελλάδα» (Α. Καζαμίας & Μ. Κασσωτάκης, Επιμ.). Οι Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Ρέθυμνο: Ιδιωτική Έκδοση.
- 97) Καρμάς, Κ. (1995) «Η Ελληνική Εκπαίδευση στον Ορίζοντα του 2000». Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- 98) Λιαργκόβας, Γ.Π. (2010) «Σύγχρονα Θέματα της Ελληνικής και Διεθνούς Οικονομίας». Αθήνα: Σταμούλης.
- 99) Μάνκιου, Ν.Γ. & Τέϊλορ, Π.Μ. (2018) «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ» (Λ. Γούσιου, Μετ.), (4^η εκδ., Α. Μανιάτης & Σ. Ζήκος & Α. Ψειρίδου, Επιμ.). Αθήνα: ΤΖΙΟΛΑ.
- 100) Μεϊντάνης, Σ.Χ. (2022) «Εξωτερικότητες στην Πράξη – Μελέτη Περίπτωσης», ακαδημαϊκή εργασία Δ.Π.Μ.Σ. «ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ», Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- 101) Μητράκος, Θ. (2004) «Εκπαίδευση και οικονομικές ανισότητες» (Οικ.Δε. 23). Τράπεζα της Ελλάδας, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών.
- 102) Μπόρζας, Τζ. (2003) «Τα οικονομικά της εργασίας» (Μ. Παπαδάκου, Μετ.). Αθήνα: Κριτική.
- 103) Μπουζάκης, Σ. (1991) «Νεοελληνική εκπαίδευση» (2^η εκδ.). Αθήνα: Gutenberg.
- 104) Μπουζάκης, Σ. (1995) «Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα» (4^η εκδ., τ. 1). Πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση. Αθήνα: Gutenberg.
- 105) Ν.Δ. 580/1970, Περί του εποπτικού, εκπαιδευτικού, βοηθητικού εργαστηριακού, διοικητικού και βοηθητικού προσωπικού των Κατωτέρων και

- Μέσων Επαγγελματικών Σχολών και τινών οργανωτικών διατάξεων, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 139/Α/24-6-1970)
- 106) Νόμος 4379/1964, Περί Οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής (Στοιχειώδους και Μέσης) Εκπαιδεύσεως, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 182/24-10-1964)
- 107) Νόμος 576/1977, Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Μέσης και Ανωτέρας Τεχνικής και Επαγγελματικής Εκπαιδεύσεως, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 102/Α/13-4-1977)
- 108) Νόμος 1035/1980, Περί του τρόπου εισαγωγής εις τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τας σχολάς εκπαιδεύσεως διδακτικού προσωπικού και τας ανωτέρας σχολάς και άλλων τινών διατάξεων, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 60/Α/15-3-1980)
- 109) Νόμος 1351/1983, Εισαγωγή σπουδαστών στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 56/Α/26-4-1983)
- 110) Νόμος 1404/1983, Δομή και λειτουργία των Τεχνολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 173/Α/24-11-1983)
- 111) Νόμος 2009/1992, Εθνικό Σύστημα Εκπαίδευσης και Κατάρτισης και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 18/14-2-1992)
- 112) Νόμος 2083/1992, Εκσυγχρονισμός της Ανώτατης Εκπαίδευσης, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 159/21-9-1992)
- 113) Νόμος 2327/1995, Εθνικό Συμβούλιο Παιδείας ρύθμιση θεμάτων έρευνας παιδείας και μετεκπαίδευσης εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 156/Α/31-7-1995)
- 114) Νόμος 2525/1997, Ενιαίο Λύκειο, πρόσβαση των αποφοίτων του στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, αξιολόγηση του εκπαιδευτικού έργου και άλλες διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 188/Α/23-9-1997)
- 115) Νόμος 2916/2001, Διάρθρωση της ανώτατης εκπαίδευσης και ρύθμιση θεμάτων του τεχνολογικού τομέα αυτής, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 114/Α/11-6-2001)

- 116) Νόμος 3374/2005, Διασφάλιση της ποιότητας στην ανώτατη εκπαίδευση. Σύστημα μεταφοράς και συσσώρευσης πιστωτικών μονάδων, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 189/Α/2-8-2005)
- 117) Νόμος 3518/2006, Αναδιάρθρωση των κλάδων του Ταμείου Συντάξεων Μηχανικών και Εργοληπτών Δημοσίων Έργων (Τ.Σ.Μ.Ε.Δ.Ε.) και ρύθμιση άλλων θεμάτων αρμοδιότητας του Υπουργείου Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 189/Α/21-12-2006)
- 118) Νόμος 3848/2010, Αναβάθμιση του ρόλου του εκπαιδευτικού - καθιέρωση κανόνων αξιολόγησης και αξιοκρατίας στην εκπαίδευση και λοιπές διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 71/Α/19-5-2010)
- 119) Νόμος 3879/2010, Ανάπτυξη της Δια Βίου Μάθησης και λοιπές διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 163/Α/21-9-2010)
- 120) Νόμος 4186/2013, Αναδιάρθρωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 193/Α/17-9-2013)
- 121) Π.Δ. 297/1982, Εφαρμογή του μονοτονικού συστήματος στην Εκπαίδευση και στη Διοίκηση.
- 122) Πεσμαζόγλου, Σ. (1987) «Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948 – 1985: Το Ασύμπτωτο μιας Σχέσης». Αθήνα: Θεμέλιο.
- 123) Σαϊτή, Α. (2000) «Εκπαίδευση και Οικονομική Ανάπτυξη». Αθήνα: Τυπωθήτω.
- 124) Σμιθ, Α. (1776) «Έρευνα για τις αιτίες και τη φύση του πλούτου των εθνών» (Χ. Βαλλιάνος, Μετ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- 125) Φραγκουδάκη, Α. (1985) «Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης – Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο». Αθήνα: Παπαζήσης.
- 126) Ψαχαρόπουλος, Γ.Α. (1999) «Οικονομική της Εκπαίδευσης». Αθήνα: Παπαζήσης.
- 127) <https://www.minedu.gov.gr/>